

Видин Стоянов Сукарев е роден през 1977 г. в Пловдив. Завършва средно образование в родния си град и история във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 2000 г., където специализира обща история. Дипломната му работа е за Великата харта на свободите в Англия с научен ръководител доц. д-р Стоян Богданов.

През периода 2000 – 2003 година работи като учител и отбива военната си служба. От септември 2003 г. започва работа като уредник в Регионален исторически музей – Пловдив, където понастоящем завежда отдел „Нова и най-нова история“.

Между 2005 и 2009 г. е докторант по История на България (История на българската култура) към Катедра „Туризм“ на Аграрен университет – Пловдив. Темата на дисертационния труд е „Духовна култура и душевност на българина XV – XVII век“, с научен ръководител д.и.н. Донко Дочев.

От 2009 г. досега В. Сукарев преподава в Икономическия факултет на АУ – Пловдив, извеждайки лекции и упражнения по дисциплини за културно-историческото наследство и стопанска история.

Автор е на 35 научни публикации в списания и сборници, на една самостоятелна и една монография в съавторство, както и на други популярни документални и справочни издания. Част от научноизследователската му и творческа дейност са повече от 10 музейни изложби и други проекти и образователни дейности.

Научните му интереси са насочени към културното наследство; българската народопсихология; миналото на Пловдив и региона; османските документи и епиграфски паметници в РИМ – Пловдив; майор Райчо Николов и неговите наследници; спорни въпроси като годината на раждане на Васил Левски, малолетието на хан Маламир и неговата връзка с възрастта на предните и следващите владетели от Крумовата династия.

Владее английски, руски, италиански и френски. В научната си работа ползва също османотурски, турски, старобългарски, старогръцки, латински и сърбохърватски.

ПЛОВДИВСКИТЕ МАХАЛИ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Видин Сукарев

THE PLOVDIV MAHALLES DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Vidin Sukarev

Abstract: *The study researches the localization of old Plovdiv neighborhoods (mahalles), from the last years of Ottoman rule to the end of the 19th century when most of them were still used by the local authorities. The old names disappeared with administrative and ethno-demographic changes during the next several decades and at the beginning of the Second World War they were almost entirely forgotten. The main sources of this work are two well known publications for the old mahalles in Plovdiv based on probably lost technical urban plan. They are critically observed and combined with data of the polling stations in 1883, electoral lists of Plovdiv citizens from 1898 and two 1837 Ottoman nüfus registers for Christian and Muslim neighbourhoods. The sites of more than 60 mahalles are appointed exactly or approximately and only four leave unidentified.*

Keywords: *Old Plovdiv neighborhoods, Filibe, Localization, Mahalle, Ottoman heritage, Local names, Ottoman Turkish language, Electoral lists.*

През 2014 г. бях силно впечатлен от един текст за местните избори в Източна Румелия през 1883 г. (Пижев и др. 2014: 33 – 34). От изброените там над 50 имена на махали само пет имаха изцяло или частично български имена, всички останали бяха очевидно турски или турцизирани, като приблизително същото беше съотношението на тези с неизвестна и с известна локализация. Дълго време не предприех нищо по този въпрос, докато скорошна покана за участие в сборник по случай 65-годишнината на доц. Стефан Йорданов от Ве-

ликотърновския университет не ме върна към него. Обмисляйки с каква работа да участвам, реших да се спра на темата за старите пловдивски махали като изследвам етимологията на техните имена – изследователски подход, съответстващ на научните интереси на колегата. Скоро в хода на работата стана ясно, че проблемът е интересен, недостатъчно изследван и силно „пловдивски“, поради което заслужава да намери място в местно издание. Въпросната студия беше само въз основа на български източници, поради липсата на вре-

ме да се осигури достъп до други, и насочена върху смисъла на названията на махалите (Сукарев 2020). Настрани останаха важни въпроси като уточняване на тяхното местоположение и развитието им през продължителния период между първата запазена регистрация през 1472 г. и началото на XX век, когато някои махали все още се използват в териториално-административното деление и работата на местната власт.

Думата *махала*, на турски *mahalle*, е с арабски произход [محله] и е една от множеството лексикални единици, останали в наследство в българския език от времето на османското владичество. И до днес понятието е в широка употреба в разговорната реч. Специално в Пловдив изразява едно по-близко и съкровено отношение, отколкото например друга чуждица с подобно значение *квартал*, която има повече официален, административен характер, а също така сякаш под това название се разбира по-голяма по площ градска част, отколкото е разбирането за махалата. От различни документи и печатни издания се разбира, че през първата половина на XX век в градското райониране е направен безуспешен опит да се въведе думата *предградие* вместо чуждиците *махала* или *квартал*, но тя очевидно не се налага.

Историческата наука отдавна е разяснила понятието *махала*, което може да се дефинира по следния начин: по-малка или по-голяма група жилищни и стопански постройки, разположена околоръст на площад, на който обикновено се намира религиозен храм или търговска площ, като в османския случай е важна административна единица с фискално значение (Димитрова 2019: 148 – 152). В структурно отношение такова деление е характерно като цяло за градските селища от прединдустриалната епоха и не може да се твърди, че е османска, ислямска или ориенталска традиция. Доколкото има сведения, по подобен начин е организирано градското

пространство и преди завоюването, но като се има предвид, че след него селища като Пловдив значително разширяват границите си, излизат извън старите крепостни стени, идва многобройно мюсюлманско население, донесло названието махала – всичко това е ясно свидетелство, че и системно, и структурно османците слагат ново начало в градоустройственото развитие на наречения от тях Филибе град.

Имена на пловдивски махали се явяват за пръв път в регистрите на Османската империя от края на XV век и могат да бъдат проследени в документи от този тип през следващите столетия. Недостатък на регистрите е, че в тях рядко има данни за локализацията на махалите. Документи, в които се срещат имена на махали и градски граници, са съдебни решения и сиджали за покупко-продажба на недвижими имоти. В тях могат да се намерят важни детайли по-уточняване на границите, но за да се случи това, такива документи трябва да бъдат привлечени и проучени в голям брой, което е задача за следващ изследователски етап.

Откъслечни сведения могат да се намерят и в така наречените пътеписи. В по-ново време започва да се среща информация и в документи на езиците на местните християни – на български и гръцки език. След Освобождението се появяват нагледни свидетелства като градоустройствени, архитектурни и кадастрални планове, както и документи, изработени и издадени от органи на местна или централна власт. В спомени на възрожденски дейци и общественици от по-ново време, както и статии в периодичния печат също може да се попадне на отделни късчета информация.

Някои сведения за махалите от първите десетилетия след Освобождението са обобщени в различни публикации за миналото на Пловдив (Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4 – 5; Алваджиев 1984: 9 – 11). Въпреки че безспорно са интересни и до различна степен приноси, никоя от тези работи не принадлежи

лежи към строго научната традиция. Д-р Васил Пеев е юрист по образование. Книгата му стъпва на солидна база от източници, посочени в края, но в текста липсват бележки и позовавания, освен това тя е писана във време, когато историческото познание за османското наследство в България и в частност за Пловдив е в самото си начало. Всъщност може да се каже, че именно Васил Пеев полага това начало, но по популяризаторски начин и без никаква ориентация към документални източници за махалите – български, османски или някакви други, като очевидно излага информацията за тях по свои спомени и вероятно такива на неговия баща (Пеев 1941:8).

Архитект Христо Пеев е задълбочен изследовател на миналото на Пловдив, особено архитектурното и градоустройственото. Неговите публикации за махалите имат пояснителни бележки, но излизат в периодично издание, насочено към широк читателски кръг, а по същата причина са и относително кратки. Статията с локализациите и имената е основана на стар градски план от края на 80-те или началото на 90-те години на XIX век, намиращ се в техническия отдел на пловдивската община, като още по онова време е бил в лошо състояние (Пеев 1942а: 4), а понастоящем вероятно загубен. Може би същият или друг подобен план ползва и Никола Алваджиев (Алваджиев 1984: 11), възпитаник на Пловдивския френски колеж. Неговата „Пловдивска хроника“ притежава голяма литературна стойност и е високо ценена в градските културни и интелектуални среди, определяна с епитети като „култова“, „емблематична“, „библия“ и др., но като конкретно исторически резултати и приноси в реда на научната класификация е нелюбопитно краеведческо издание. Тази иначе живописна и увлекателна книга е без ясна структура и няма дори съдържание, а какво остава за научен апарат и концепция, насочена към разрешаване на изследователски проблеми.

Работите на Хр. Пеев и Н. Алваджиев съдържат важни данни и тук са привлечени като исторически извор, подложен на критично разглеждане. В тях са дадени такива ориентири, че съвременният читател дори да е специалист също би имал затруднение в ползването им. Особено сложно е положението при Алваджиев. В обясненията къде се намират махалите той сочи имена на улици и обществени сгради както от времето на Народната република, така и от преди 9 септември 1944 г. Публикацията на Хр. Пеев е във вече почти никому неизвестния „Пловдивски общински вестник“. Както беше посочено, книгата на Н. Алваджиев е далеч по-позната, но когато твърдение в нея не може да се провери на друго място, не е препоръчително да се приема на доверие.

Каквито и недостатъци да могат да се посочат обаче, сведенията на Христо Пеев и Никола Алваджиев са изначални и основополагащи като информация за старите махали на Пловдив в последните години преди Освобождението и първите десетилетия след него. Без тях възможностите за уточняване на локализацията биха се усложнили неимоверно. Само в техните работи се дават сведения за местоположенията на повечето пловдивски махали. И двете изследвания са основани на ситуационно заснемане, засвидетелствало състоянието на границите, жилищните и свързващите ги части на Пловдив преди разработването и влизането в сила на регулационния план на Йосиф Шнитер през 1891 – 1896. Градоустройствени промени в Пловдив има и в годините преди Освобождението, както и след него (Митева 2017: 188 – 201), но обликът на града започва да се променя далеч по-осезаемо с прилагането на плана. Старата градска структура, макар и постепенно, се унищожава. Съществуващи улици се разширяват и изправят, прекарват се нови, оформят се булеварди и площади (Шивачев 2018: 68 – 74, 144 – 145).

В популярни и в научни публикации от по-ново време на пловдивските махали от османския период и до началото на Втората световна война обръщат внимание местни изследователи (Кесякова и др. 1999: 113 – 115, 134 – 135; Шивачев 1996: 84 – 94; Пижев и др. 2014: 33 – 34; Шивачев 2018: 39 – 40, 104). Това става като част от по-мощни обекти на проучване – обща история на Пловдив, на общинската институция, демографски или градоустройствени проблеми. Те съдържат интересни гледни точки и приноси, но никъде махалите, особено по начина поставен тук, не са били средищен обект на проучване. Същото важи и за книгата на Йордан Велчев. В нея са представени махалите от първите три века на османското владичество с всички актуални към времето източници и изследвания на български език, но без позовавания и в преобладаващо художествено-публицистичен стил (Велчев 2005: 263 – 269).

Отпечатването на настоящата работа се забави значително заради пандемичната криза през 2020 г. Това обаче се оказа положително за нанасяне на някои корекции и добавки. Основната е добавянето на данни от непубликуваната дисертация на Григор Бойков, която в първоначалния вариант беше пропусната, а това би било значителна липса, тъй като изследването има съдържание най-близо до целите на настоящото, въпреки че е посветено на друг период и разглежда много по-широк кръг въпроси (Войков 2013). На стопанската, етническата и социалната структура на пловдивските махали през XVI – XVII век е посветена нова публикация на млада изследователка, в нея обаче се срещат странни данни и твърдения за техния етнорелигиозен състав (Димитрова 2019).¹

Данните за местоположение на махалите от Н. Алваджиев и Хр. Пеев, съчетани с други

известия, заедно с установената вече етимология на техните имена, могат резултатно да запълнят празнината в историческото минало на града по отношение на организацията на неговото пространство. От голямо значение за идентификацията на махалите са изборителните списъци и други документи за провеждане на избори, съставяни след Освобождението. Към момента, тъй като архивите на Източна Румелия, както и на Община Пловдив в първите десетилетия след Освобождението са непълни (Шивачев 2018: 14 – 15), от времето до края на XIX век са запазени списъци на гласоподавателите след 1898 г., когато е приет нов изборителен закон (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41). Особено интересен е един вероятно изготвен в годините между двете Световни войни препис на секциите за гласуване на общинските избори през 1883 г. (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74), където изборителите са разпределени по махали и етнорелигиозен признак; именно негов публикуван вариант ме впечатли за пръв път. Всяка гласоподавателна секция е разположена в близост до група съседни махали, като имената на повечето се повтарят по няколко пъти в зависимост от етническата принадлежност на обитателите, тъй като към онова време в повечето махали населението е смесено. В поименните изборителни списъци след 1898 г. вече доста махали са изчезнали, но пък в съществуващите има допълнителна възможност за локализация – по домовете на известни пловдивски жители, запазени до днес или с установени места. Там, където е възможно ще бъдат привлечени и други данни.

Понеже периодът на съществуване на махалите е огромен, както и данните от османски и български архивохранилища за него, картината с установяването на местоположението на махалите няма да е статична. Изложеното тук е резултат от начална фаза на изследването, който вероятно с привличането на още известия ще се промени, но опреде-

¹ Имах случая да се запозная междувременно с авторката, която ме увери, че разминаването се дължи на техническа грешка.

лено в голямата част от случаите с неголеми стойности. Наличните данни са достатъчно репрезентативни, тъй като имената на махалите от няколко различни столетия, обхващащи почти цялото османско владичество, показват значителна приемственост във времето. Това се предполага и от обекта на изследване. Махалата в един хилядолетен град не е нещо, което може да се формира набързо и след това да се премести. Точно поради това логично предположение, когато някоя махала „изчезне“ от източниците, най-основателно е да се търси обяснение в промяна на името (Бойков 2003: 137). Разбира се, не могат да бъдат изключени и други възможности. Спорните въпроси са много, но не са малко и отговорите на дотук нерешени такива.

Темата за пловдивските махали в османско време не е непозната и на съвременната турска историография. Тя заема по-голямата част от втората глава на непубликуваната дисертация на Нериман Ерсой Хаджъсалихоолу за Пловдив през периода 1839 – 1876 г. (Nacısalihoğlu 2003). Други турски изследователи също обръщат внимание на въпроса покрай проблемите, които проучват, с много нови източници и анализи (Gökçe 2000; 2005; 2007; Karta 2006), но локализацията на пловдивските махали също не е сред централните проблеми за изследване, така че има много какво да се добави от българска и особено от пловдивска страна. В настоящата работа са привлечени данни от два нюфус регистъра, съставени през 1837 г., чиито изображения ми бяха предоставени от Григор Бойков. Много ценна помощ ми оказа и Вейсел Байрам. Използвам случая да им изкажа специални благодарности.

Важно е да се има предвид, че махалите са два вида: 1. Такива, които са от класически тип, формирани преди или след завоюването и използвани като административни единици от османската администрация. Данни за тях преди Освобождението се срещат в регист-

рите, а след него до окончателното отпадане на териториалното градско делене по махали, голяма част са възприети и от българските власти и съответно имената им фигурират и в техните документи. Някои стари османски махали обаче изчезват веднага след установяването на новото положение. 2. Махали, които възникват като наименование вследствие на забележим ориентир за градското население в османско време или след него, не са били част от турската административна система, но или са възприети в българската, или и да не са имената им продължават да се използват още дълго време, че и до днес. Такива са например „Орта мезар“ и „Капана“. Подобни махали и в случай, че са възникнали след Освобождението, могат да се разглеждат като част от османското наследство, защото са именувани съгласно старата традиция и представи за градското пространство.

На следващите редове е представена информацията за всяка махала, регистрирана в различните източници. Имената са подредени съобразно разположението в близост до два важни за градското пространство непреходни ориентира – река Марица и тепетата. Улици и райони се преименуват и изменят, сгради се строят и събарят, а и засега границите на повечето махали не могат да бъдат установени с пълна точност, така че посочването им е приблизително, съобразно тези познати обекти. Като водещ е предпочетен някой от вариантите на името на съответната махала, а след него са изброени и други заедно с източниците, от които са взети. Ако тези източници и автори са споменати надолу в текста на рубриката и липсва бележка в скоби след имената им, това означава, че мястото на информацията е същото като при името на махалата. Някъде, където има спорен въпрос или се разкриват нови важни данни, позоваването се повтаря.

I. МАХАЛИ СЕВЕРНО ОТ РЕКА МАРИЦА

Тези махали имат две ясно открояващи се характеристики в наименованията. Първата е, че към патронима на махалата задължително се прибавя турското почетно название „ефенди“, която в другите градски части липсва, а вторият е, че също така неизменно в османските източници в името присъства етнонимът „татаран“ – татари. Хр. Пеев пише, че махалите в Каршияка носят имената на чифлиците на „ефендетата“ (Пеев 1942а: 5), които са собственици на земите, но въпросът с татарите е много интересен и дава основание да се счита, че градската част отвъд Марица възниква значително по-рано от началото на XVI век (Бойков 2013: 92), каквато е информацията в различни популярни издания и сайтове. Още в първата регистрация има махала „Татаран“ (Бойков 2003: 146). През XIX в., както предстои да се види, този етноним присъства в няколко квартални названия, а очевидно има приемственост в имената и териториите на махалите, защото огромната част от тях при сравняване с първите регистрации са оцелели до времето на Освобождението.

1. „Хафъз ефенди“ [حافظ افندی تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Хавъз ефенди“, „Фавуз ефенди“, „Афъз ефенди“, „Хафъз – Ефенди“, „Хафъз ефенди махала“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 65, 73, Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Хафъз означава както лично име, каквото се явява в случая, така и човек, знаещ Корана наизуст (Redhouse 2006: 754). Алваджиев и Хр. Пеев я разполагат от двете страни на тогавашната ул. „Карловска“, която е по-дълга от днешната и се е свързвала с днешния бул. „Васил Левски“. В османския документ към личното име присъства и допълнението татаран, така че значението на името е „Татарите на Хафъз ефенди“. Вероятно махалата се намирала между съвременните ул. „Брезовска“ на изток, ул. „Средец“ на запад, бул. „България“ на север и ул. „Оборище“ на юг, където се пада тогавашният център на оста около посочената улица.

2. „Хаджи Исмаил ефенди“. Варианти: „х Исмаил Ефенди“, „Хаджи Исмаил ефенди“ (Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Името на тази махала не се среща другаде освен у Хр. Пеев и Алваджиев, които единодушно я разполагат в Каршияка, северно от „Хафъз ефенди“.

3. „Хюсеин Ефенди“ [حسين افندی تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2; 4411: 2). Варианти: „Хюсюн ефенди“, „Юсеин – Ефенди“, „Юсеин Ефенди“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Трите български източника, които посочват тази махала, дават достатъчно пряка и косвена информация, че тя е северно от Марица. Намира се северно от махалата „Саид Мехмед“ според Хр. Пеев и Алваджиев, без друга съществена възможност за прецизиране засега. От едно уточнение в нюфус дефтера за християнското население, че махалата се намира „в малкия бряг“ може да се предположи, че също е имала граница с реката, но може би просто уточнението е направено, за да се отбележи, че махалата е отвъд реката, за да не се обърка с „Коч Хюсеин“. Тук също се явява етнонимът татари. Към 1883 г. населението на махалата е от българи и турци.

4. „Хаджи Йомер ефенди татаран“ [حاجي عمر تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Х. Омер“, „Хасан ефенди и Хюмер махале“, „Юмер – Ефенди“, „Юмер ефенди“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). При работата по уточняване на местоположението на тази махала се появи съществен проблем. Хр. Пеев и Н. Алваджиев я поставят отвъд река Марица, но в списъка със секциите за 1883 г. махалата фигурира както за избирателни секции от северния, така и за такива от южния бряг, което е необичайна практика в документата за българите при всички други няколко десетки махали, и се среща единствено при турците. В никой друг случай освен в махалата, отбелязана като „Х. Омер“, жителите от една етнорелигиозна група не гласуват в две различни секции – българите в българското учи-

лице в Каршияка и в сградата на общината (днешният Природонаучен музей), а турците в джамията „Таш кюпрю“ и „Кьоше шехи медресе“. Ислямското учебно заведение е вероятно също в района на днешния Четвъртък пазар (Пеев 1941: 224²). В него гласуват мюсюлмани от различни части на града, понеже за турското население са отредени само три секции, а излиза, че жителите на една махала гласуват в две от тях. В българската секция в Каршияка като се изключи неуточнената махала „Хаджи Йомер“ всички други са от северния район на града. Тези особености означават, че или в документа е допусната сериозна грешка, или има две махали с едно и също име. Основание за това дава списъкът с имена на В. Пеев, където фигурират махалите „х. Юмер махале“, „Хасан ефенди и Хюмер махале“ (Пеев 1941: 233). В регистъра с мюсюлманските махали за 1837 г. наистина се оказва, че отделно са вписани две махали – „Хаджъ Йомер“ и „Хаджъ Йомер ефенди татаран“ (BOA, NFS.d. 4410: 2). Втората, която се разглежда тук, съдейки по известията на Алваджиев, Хр. Пеев, документът за 1883 г. и името на махалата, съдържащо специфичните за тази част на града компоненти, очевидно се е намирала в Каршияка.

5. „Хасан ефенди“ [حسن افندی تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Единственото място, на което се споменава името на махалата от привлечените тук български източници, от които може да се разбере нещо за уточняване на локализацията, е посоченото за предната махала двойно име от В. Пеев – „Хасан ефенди и Хюмер махале“. Този автор като правило не дава уточнение за разположението на махалата. Косвено потвърждение, че е в Каршияка се съдържа в частите на наименованието ефенди и татаран, вписано в османотурския вариант.

6. „Татаран бостан“ [تاتاران بوستان] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Тази махала не се среща в никакъв български източник, но е една от мал-

кото в османски с упомената ориентация на разположение. В нюфус дефтера за немюсюлманските махали е наречена „Татаран-и бостан дер каршу яка“, което ще рече – бостан на татарите в отсрещния бряг (Каршияка).

7. „Саид Мехмед“ [سید محمد افندی تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Саид Мехмед“; „Саид ефенди махале“; „Саид-Мехмед Ефенди“; „Саид Мехмед ефенди“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942 а: 5; Алваджиев 1984: 11). Махалата категорично е поставена в Каршияка от Хр. Пеев и Н. Алваджиев, които пишат, че се намира до моста в западна посока. Че е отвъд реката се подразбира и от списъка за 1883 г. Косвено потвърждение за това е липсата ѝ в по-късните поименни избирателни списъци, защото в квартала северно от Марица най-рано се налага адресно деление по улици (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41, л. 1 – 11), докато в останалата част на града старите махали още дълго се запазват. Впечатление тук също прави етнонимът татаран – татари.

8. „Ибрахим ефенди“ [ابراهيم افندی تاتاران] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Ибрям Ефенди“; „Ибриам ефенди махале“; „Ибряим – Ефенди“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5). По сведения на Хр. Пеев се намира в Каршияка, но без никакво уточнение на местоположението. Това е последната махала, за която Хр. Пеев пише, и завършва, добавяйки „и други“. Етнонимът татаран от нюфус регистъра потвърждава информацията за местоположението.

II. МАХАЛИ ПОКРАЙ ЮЖНИЯ БРЯГ НА МАРИЦА

1. „Русин“. Варианти: „Махала Русен“; „Русин махале“; „Русин Махала“; (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41, л. 21 – 23; Пеев 1941: 233; Алваджиев 1984: 11). Тази махала не се среща в османските документи, очевидно защото като трайно заселена градска част възниква след Освобождението. Явява се западно от „Мараша“ – с приблизителна граница днеш-

² Васил Пеев дава данни за шест медресета при Освобождението, от които назовава пет с други имена, така че „Кьоше шехи“ вероятно е пропуснатото.

ната улица „Жан Жорес“, достигайки до района на стадион „Пловдив“. Отбелязана е в плана на Илински като територия със зеленчукови и овощни градини. Така я описват и Н. Алваджиев (Алваджиев 1984: 185 – 186) и Ст. Шивачев (Шивачев 1996: 92). „Русин“ очевидно произхожда от българско лично име. Названието на квартала се използва и до днес в административни документи, но не е особено популярно сред днешните млади хора, повечето от които смятат, че живеят в „Мараша“. До известна степен обаче имат право, тъй като махалата вероятно възниква покрай селскостопанската дейност на населението на нейната източна съседка.

2. „Мараш“ [مرعش] (BOA, NFS.d. 4411: 2). На практика няма варианти в изписването на български език, с изключение на членуването (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Името се употребява и до днес. Границите му са Марица на север, „Русин махала“ на запад, „Аслан бей“ на изток и площад „Кочо Честеменски“ на север. По принцип „Мараша“ е известен като български квартал в ново време, но отдалечеността му от старинното градско ядро говори убедително за това, че е създаден или присъединен към Пловдив през османското владичество. Широко разпространено е мнението, че името на махалата произлиза от близостта с Марица. Езиковедът Турхан Расиев дори счита, че има такова турско название на реката – Мараш (Расиев 2008: 110), но това твърдение не изглежда убедително. Винаги и навсякъде турското име на реката е засвидетелствано като Мерич. Освен това такива топоними съществуват и на други места, твърде отдалечени от реката. В български земи такава селище е село Мараш, Шуменско, но много повече внимание заслужава град Мараш (сега Кахраманмараш) в днешна Южна Турция. Като се има предвид колко често махали приемат имената на селищата, народите или областите, откъдето произхожда населението или

част от него, както и широко засвидетелстваното движение на колонизаторско население от Анадола към Румелия, напълно правдоподобно изглежда да се потърси връзка между двата топонима. При първите споменавания в регистрите на село Мараш името е изписано с арабската буква айн – ع (Андреев 2013: 3), която бележи типичен за този език звук, и като правило в турски думи не се използва. Със същата буква е изписано е името на махалата. Че махалата възниква покрай мюсюлманска такава, може да се предполага от известие в муфасал авариз дефтер от 1696 – 1697 г., където е наречена „Мусала“ с друго име „Мараш“ (Gökçe 2007: 60). Съседната махала „Мусала“ или „Мюселе“, разгледана по-долу, е изцяло мюсюлманска при първата регистрация в 1472 г. (Бойков 2003: 146) и до Освобождението винаги и навсякъде се отбелязва като такава. Очевидно християнските преселници в района на „Мусала“ са обособени в отделна махала, а тази практика се среща и при други махали. Според избирателните райони през 1883 г. населението на „Мараша“ е съставено от православни българи, гърци, евреи и турци, въпреки разпространената градска легенда, че гръцки език в квартала никога не се е говорил.

3. „Аслан бей“ [اصلحان بك] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Аслъхан бей“; „Аслан Бей“; „Аслан бей махале“; „Аслан – бей“; „Аслан бей махала“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942 а: 5; Алваджиев 1984: 11) Названието идва от личното име Аслъхан и се среща в османски документи и през XIX век (BOA, NFS.d. 4410, 4411: 2). Аслан също е лично име и обстоятелството, че е срещано в български източници свидетелства за еволюция поне в българския изговор и смесване на две лични имена с различен смисъл, но близки по звучене. Аслъхан се е съкратило до Аслан, по подобие на случая със съществуващата и до днес „Аджисан махала“, всъщност наречена „Хаджи Хасан“. Възможен е вариант името Аслан

да се е изменило най-напред в говора на турското население, а османските регистратори просто да са се придържали към автентичната форма, както е редно за официален документ. Махалата според Хр. Пеев е доста голяма и обхваща района зад някогашната Военна палата (днешният площад „Съединение“) и оттам до „Мараша“ заедно с тогавашния еврейски квартал „Орта мезар“ (Пеев 1942а: 5), или приблизително със западна граница днешният булевард „Руски“, северна реката, южна – подножието на Сахат тепе след Ритуалния дом. По думите на Никола Алваджиев се създава обратното впечатление, че махалата е малка и се намира „около днешната ул. „Капитан Бураго“ (Алваджиев 1984: 11), която носи същото име и днес. Според изборителните списъци от края на XIX век и началото на XX век размерът на махалата се доближава повече до данните на арх. Пеев. В нея живеят близо 300 избиратели (ДАПд, Ф29К, оп. 1, ае 41: 20 – 21), или общо между 1000 и 1500 души. Огромният процент от обитателите по онова време са евреи, срещат се и мюсюлмански и християнски имена, но не повече от общо десет на сто. Според информацията за изборите през 1883 г. гласоподавателите мюсюлмани и християни гласуват на същите места, в които тези от махалата „Аладжа месджит“. Очевидно двете махали имат обща граница. Етносът с огромно мнозинство – евреите, гласува в своето тогавашно училище (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74), което по спомени на родената през 1919 г. негова ученичка Ивет Анави се е намирало близо до новото, при сливането на улиците „Янко Сакъзов“ и „Братя Миладинови“.

4. „Шихабедин махала“ [الحاج شهاب الدين] (ВОА, NFS.d. 4410: 2). Освен в регистрите, в ползваните тук български източници и автори се среща само при В. Пеев (Пеев 1941: 233). Махалата е в непосредствена близост с комплекса сгради, построени от бейлербея на Румелия Шихабедин паша в средата на XV век,

от който и до днес е запазена Имарет джамия (Бойков 2012: 55 – 61).

5. „Шадраван сокак“. Спомената от Васил Пеев (Пеев 1941: 233), без да намери място в административни български или турски документи. Шадраван по принцип е ясно какво означава. Думата е българизирана и се отдалечила от турската форма шадърван, шадурбан, но има известна разлика в смисъла от османско време, защото с нея не се е назовавал открит водоскок, а воден басейн или водоизточник с покривна конструкция. Вероятно се има предвид този, който е нарисуван в картината на Мърквичка „Пазар в Пловдив“. От същия корен е и думата чадър. Мястото, изобразено на картината, се намира приблизително на днешния площад „Аптека Марица“. Всъщност конструкцията е значително по-голяма от обикновен шадраван и се нарича *себил* – съоръжение, което разпределя водата към различните градски части (Бойков 2013: 84, 114). Самата улица е минавала приблизително по днешното трасе на бул. „6 септември“ в района.

6. „Мухсин факъх“ [فقيه محسن] (ВОА, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Мухсин Ходжа“; „Мусин Факъх“; „Мусют Мухеин факъ махале“; „Мусим – факъ“ (Бойков 2003: 146; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5). За тази махала се дава локализация единствено от Хр. Пеев и от това, което се знае за нея и други съседни, ако няма някакво объркване, излиза, че заема съвсем ограничена площ между днешния Музей на Съединението и военното поделение, т.е. трябва да е или непосредствено съседна на махалата „Джами кебир“, или местата им съвпадат. От друга страна обаче, в изборителните списъци махалата е посочена в друга градска част – Трета, което съпоставено с околните махали означава, че трябва да е на изток от днешната главна улица и нейното продължение към някогашния мост над Марица, съвпадащ приблизително с днешния

Пешеходен мост. Тук някой очевидно се е заблудил и по-вероятно това да е тълкуващият труден за разчитане план, отколкото неговият съставител или тези на административната документация. Това е положението в началото на XX век. В Акънджийския регистър от 1472 г. присъства махала „Исмаил бей“, чието име при следващите регистрации липсва (Бойков 2003: 146). По-късно изследователят уточнява, че тя е разположена в района на едноименната джамия „на ъгъла между днешните улици „Райко Даскалов и „Княз Богориди“, и се е сляла с разглежданата тук „по-голяма и вероятно по-стара махала“. В нея е отбелязана и джамията Йешилоглу, намирала се на западната страна на днешния площад „Аптека Марица“ (Boikov 2013: 94, 113 – 115), с което доста ясно се очертават границите на квартала. Мухсин е лично име, а факъх означава специалист по шериатското право, законовед, юрист (Redhouse 2006: 1392).

7. „Кая месджид“ [قايه مسجد] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Кая Меджит“; „Кая-Мезжит“; „Кая – Меджид“; „Кайя Меджид махала“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Махалата по думите на Хр. Пеев и Н. Алваджиев е в района на днешната Хуманитарна гимназия. Не се среща в списъците на избирателите. Тъй като на турски *кая* означава скала, изглежда уместно предположението, че името идва от храм върху или в близост до скали. В района обаче такива природни форми липсват, а Кая е и турско лично име. За османски големец на име Кая бей, живял през втората половина на XV век, за когото може да се предполага, че е развил типична за подобни магнати строителна и благотворителна дейност, дава информация Гр. Бойков (Boikov 2013: 95 – 96). Предположението засега остава несигурно.

8. „Табак хисар“ [دباغحصار] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Деббаг Саръ“; „Табак – хисар“; „Табак – Хисар“; „Табак хисар“ (Бой-

ков 2003: 147; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Табак и деббаг са една и съща дума с различна транскрипция, превеждат се като производител на щавени кожи (Redhouse 2006:887). Ако трябва да се ползва една дума, се взема вулгаризираната, т. е. турцизираната форма табак, възприета и в българския. Саръ е лично име, а хисар означава крепост. Очевидно с течение на времето първоначалното име по неизвестна причина се е променило, вероятно заради сходното звучене и под влияние на постепенното увеличаване на християнско и българско население в късния период на османското владичество, макар че по-скоро процесът на изменение е обратен – от хисар към сър (Стойков 1959: 105). В предната си работа за махалите предположих, че местоположението на махалата трябва да е близо до Марица, където се намират табаханите, т. е. относително отдалечена от старите стени на града, които са на Трихълмието. Според Хр. Пеев махалата е била разположена между Небет тепе и Марица, а според Алваджиев – зад гимназията по десния бряг на реката. Разликата е очевидна. Ако се приеме вариантът на Хр. Пеев, махалата е сравнително близо до крепостта. В. Пеев дава сведения за храм „Табахане джамиси“ на някогашната ул. „Русе“, която днес носи името на друг дунавски град „Свищов“. Това засега означава потвърждение на мнението на Хр. Пеев, но не отхвърля възможността тази махала да е идентична с „Деббаг Саръ“, а дори я подкрепя, защото близостта с крепостните стени е възможност за преосмисляне на името. От поредността на махалите в списъците с избиратели и гласоподавателни секции също може да се заключи, че е в района между Трихълмието и Марица (ДАПд, Ф29К, оп. 1, ае 41, л. 35 – 36).

9. „Дурбей ходжа“ [طوربكي خواجه] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Дурбеи“; „Дурбеи ходжа“; „Тюлбеки-Ходжа“; „Тюлбени ходжа махале“; „Тюлбеки-ходжа“; „Тюлбеки ходжа“.

(Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Това е едно от имената с най-голяма трансформация в произнасянето от турски на български, но обяснението е просто. Твърдят съгласен звук Д, лесно може да премине в Т. Това се отнася за У и Ю, а в османотурски те се пишат и с една буква. Р също лесно преминава в Л. Местността в Казанлък, където се намира прочутата изписана тракийска гробница, носи името „Тюлбето“ по името на намиращата се там мюсюлманско тюрбе. Що се отнася до преминаването на крайното Й в К, на османотурски в думата *бей* то се изписва с буквата *кяф*, наречена *кяф-и яй*, когато се озвучава в Й, но най-често се чете К, понякога като Г или Н. Думата *бей* на български под влияние на говоримия турски език, често се произнася и като *бег*, например в думи като *беглик* и селищното име *Избегли*, а преминаването на Г в К е също нормално езиково явление. Освен това произнасянето на дума като *Тюлбег* е необичайно за фонетичните правила на българския език. Неслучайно са засвидетелствани и други варианти на името на махалата като *Тюлбени* и *Тюблеки*, макар че поне в един от двата варианта, особено в първия, е твърде възможно да се касае за печатна грешка.

Според Хр. Пеев махалата започва от реката и продължава до източното подножие на Небет тепе, където има обща граница с махалата „Коч Хюсеин“. Подобно е положението и при Н. Алваджиев, който я поставя „източно от „Табак хисар по десния бряг на Марица“. Очевидно е разположена в съседство освен на посочените махали и на „Кечеджи Инебей“, с която установява широка източна граница с неясни засега детайли. Че махалата е в този район на града се потвърждава както в документа за изборните секции през 1883 г., така и в списъците с имената на избирателите от 1898 г. (ДАПД, Ф29К, оп. 1, ае 41, л. 38 – 39). Григор Бойков също я разполага в района в

близост до табаханите край Марица (Бойков 2013: 87).

10. „Кечеджи Инебей“ [کچجه جی ینه بک] (ВОА, NFS.d. 4410: 2; 4411: 2). Варианти: „Хаджъ Мехмед Кечеджи“, „Кечеджи Инебей“, „Кечеджи Ени бей“, „Кичеджи иени бей махале“, „Кечеджи ине бей“, „Кечеджи – Ени бей“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Названието на махалата е комбинация от лично име и професия или прякор. Кечеджи означава производител или търговец на плъстени платове (Redhouse 2006: 1529). Хр. Пеев и Алваджиев поставят тази махала от площада на църквата „Света Неделя до река Марица. Интересно е, че махалата обхваща както част от Трихълмието, така и от равнината. Населена е с българи и турци, споменава се и в избирателните списъци (ДАПД, Ф29К, оп. 1, ае 41, л. 39).

11. „Курб-и бостан“ [جدید قرب بوستان] (ВОА, NFS.d. 4410: 2). Като „Курби - Бустан“ и „Курби Бостан“ тази махала се споменава в румелийския избирателен списък, от който се разбира, че най-вероятно се намира в североизточна посока от Трихълмието към река Марица (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73). Самото име, съдържащо думата *бостан*, говори, че тази махала възниква в селскостопанските градски райони. Първата част от името на махалата би следвало да изхожда от арабското *курб* – близост, съседство (Redhouse 2006: 1444; Андреев 2013: 8) и така наречената *изафетна връзка* от персийски тип със следващата дума. „Курб-и бостан“ означава в близост до или в съседство с бостана. За бостана е нужна вода, така че близостта с реката е напълно естествена. В нюфус дефтера от 1837 г. е наречена „Джедид-и Курб-и бостан“ – „Нова, съседна на бостана“. Населението ѝ към 1883 г. е от българи и турци.

III. МАХАЛИ НА И ОКОЛО ТРИХЪЛМИЕТО

1. „Небет махале“. Спомената от Е. Челеби и В. Пеев (Kahraman, Dağlı 2006: 500;

Пеев 1941: 233). В своя списък от махалите на Небет тепе В. Пеев пропуска махалата „Пазар ичи“ и вероятно има предвид нея или някоя друга нелокализирана в западното подножие на хълма.

2. „Тахтакале“. Варианти: „Тахтакали махале“; „Тахта – кала“ или „Тахта – кале“; „Тахтакале (дървената крепост)“ (Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Тази махала не е част от османското или българското административно деление, но е значим местен топоним. Местоположението ѝ е ясно – в централната част на „Капана“, според Хр. Пеев и Алваджиев около ул. „Бенковски“. От името „Тахтакале“ – втората съставка кале със сигурност е арабска дума, означаваща крепост. Първата може да се изведе от две думи – персийската тхътхъ – дъска, греда, дървен, дъсчен или арабското тахътхъ – под, отдолу, в подножието на. Никола Алваджиев приема първото тълкувание, но името „Дървена крепост“ не отговаря на никакви сведения. Старите крепостни стени, както вече се каза, се издигат на Трихълмието. Счита се, че до началото на XV век са били запазени. Махалата е точно в подножието на Трихълмието и съответно на крепостта, така че вторият вариант е за предпочитане. Него предлага и Гр. Бойков със същото обяснение, направено по отношение на намиращите се там постройки на джамия и баня (Бойков 2012: 45 – 46).

3. „Хисар ичи“ [حصار ايجی] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Геберан-и ел маруф бе дахил-и каля“; „Хисар ичи“; „Исар Ичи“; „Исар – Ичи“; „Хисаричи“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9). Тази махала е първата от немюсюлманските, с които започват регистрите (Boykov, Kirovska 2000: 135; Бойков 2003: 137). Една от заварените от завоевателите махали, чието име означава „В крепостта“ или още по-точно „В града“, какъвто е първоначалният смисъл на тази дума. Махалата се намира на Таксим тепе, над църквата „Св.

Богородица“ и Къщата музей на Христо Г. Данов. Самият книгоиздател също фигурира в изборителните списъци като жител на махалата (ДАПД, Ф29К, оп. 1, ае 41, л. 366).

4. „Пазар ичи“ – [بازار ايجی] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Базар-и Геберан“; „Базар ичи“; „Пазар ичи“; „Пазар – ичи“; „Пазаричи“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9). Подобно на предната махала, тази също е разположена във вътрешността на Трихълмието. Намира се на Небет тепе около църквата „Св. св. Константин и Елена“. Името означава „В пазара“, очевидно там е била търговската част на града преди завоеванието.

5. „Юскюлюбеч“ [اسكولوبچ] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Исклопчан-и Геберан“; „Исклопиче“; „Исклопче“; „Юскюлюбеч“, „Юскюлюбец“; „Искюлюбич махале“; „Юскюлюбеч (юскюлюбедж)“; „Юскюлюбеч махала“; „Искюлюбич махале“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9). Тя е разположена по думите на Хр. Пеев и Н. Алваджиев по източните склонове на Небет тепе, южно от махалата „Коч Хюсеин“, което ще рече някъде в района под Етнографския музей и църквата „Св. св. Константин и Елена“ (Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9). Името на тази махала има най-много варианти защото, смисленото ѝ обяснение на турски, арабски и персийски език е проблемно, така че най-логично би било да произхожда от друг език. За това свидетелства и поставянето на гласна пред две съгласни в началото на думата.³ В османските документи тази практика е често срещана, защото турците не могат да произнасят два последователни съгласни звука и преиначават произношението, поставяйки гласен звук преди (Андреев 2013: 7), а в някои случаи

³ В турския език звукът, бележеш се на български с Ю, когато е в дума с меки гласни, също е гласен звук. Пише се с буквата Ü и се изговаря със свити в тесен кръг и изнесени напред устни.

и между тях. Така Стоян става Истоян, Стойчо – Истойчо, Цветан – Исветан (Бойков 2008: 322), Грую – Гурую (РИМПд, Ф. 15/416), Враца – Ивраджа, Скопие – Юскюп, Сливен – Ислимие и т. н. Като се има предвид и че махалата е християнска, някои османисти, попадали на това име, са се опитвали да му намерят подходяща българска вокализация. Проблемът идва от това, че в арабо-персийската писмена система има букви, използвани за повече от един звук. В регистрите като правило се изпускат диакритичните точки отгоре или отдолу, а именно те показват как да се четат различни букви – така ако няма никаква точка една буква може да се прочете Б, П, С, Т, Н, И, Й; друга ДЖ, Ч или Х; трета С или Ш, и така нататък. Често, както в ползваните тук регистри, точка се слага, но е една, а в голям брой от случаите трябва да са две или три. Тези практики са твърде объркващи при думи от неосмански произход и именно в това се корени проблемът досега не само да не е потърсено истинското име на махалата, а дори и да не е направена връзка между отделните четения, въпреки че на всеки запознат с особеностите на османските извори би трябвало да е ясно, че се касае за една и съща махала.

В прочутия подробен регистър на джелепкешаните от 1560 г. името на махалата е разчетено като „Искелениче“ (ТИБИ III: 44). В иджмал дефтери от 1635 и 1651 г. е „Ушакловице“ (ТИБИ VIII: 19, 214). В превода на първия документ за локализацията на махалата не е споменато нищо, а в другите два под линия е указано, че е неустановена. Гр. Бойков и Мария Кипровска в регистър от 1489 г. разчитат името като „Исклопиче“, в скоби дават предполагаема форма „Исклопица“ и без обяснение локализируют махалата на Трихълмието. Махалата е изцяло християнска и ако се съди по записаното название „поп“ за свещеника, за разлика от „папас“ в „Пазар ичи“ (Воуков, Kiprovskа 2000: 119, 135), българското звучео не е логично. Известна особеност е, че поради

липсата на Ц в турския език чуждите имена с този звук се огласяват с Ч. Няколко години по-късно в друга работа за Пловдив, основана на три регистъра: от 1472, посочения от 1489 и от 1516/19 г. Гр. Бойков променя категоричността си за разполагане на махалата на Трихълмието, но без да отрича тази възможност (Бойков 2003: 137 – 138).

Н. Алваджиев и Хр. Пеев единодушно твърдят че „Юскюлюбеч“ се намира по източните склонове на Небет тепе. Гр. Бойков със сигурност познава техните работи, но или не им е обърнал внимание по този въпрос, или не им се доверява. В избирателните списъци от края на века, където махалата е назована „Искюлюбеч“ един от нейните известни жители е Димитър Страшимиров (ДАПд, Ф29К, оп. 1, ае 41: 576). Къщата, в която е живял историкът на българското революционно движение, е запазена и до днес, и се намира на ул. „Кирил Нектариев“ точно в посочения район.

През следващите столетия махалата остава християнска, но звученето на името ѝ се нагажда според предпочитанията на огромното турско мнозинство от населението на града. Юскюл означава разнищен, разчесан лен (Redhouse 2006: 254), а окончанието -беч може да произлиза или от баача – градина, или от бач – данък. По фонетичните закони на турския език и двете наставки могат да се озвучат с Е, ако се свържат с юскюлю. Така името е възприето и осмислено в турски, но то възниква вторично върху стара българска първооснова. Впоследствие това название се възприема и от българските жители на града, които през Възраждането се увеличават и вземат числен превес, но вече нямат спомен за предишната форма.

В Речник на българския език на Найдено Геров склопец или склобец, множествено число склопци / склобци означава съсъд, захлупец, гаванка (Героу 1904: 171, 172), или с други думи съдина за готвене и хранене. Име с такъв корен, предполагащ занаятчийско

производство, е съвсем подходящо за градска махала. Изговорът на този загубен понастоящем топоним би трябвало да е Склопица, Склобеца, Склобец, или нещо подобно. В крайна сметка се оказва, че Гр. Бойков е достигнал по-рано до същото заключение – *a sort of a wooden vessel* (Boykov 2013: 93), така че авторството е негово.

6. „Пулат“ [بولاط] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: село Полад; „Полад“; „Пулат“; „Пулат махале“; „Пулат – махале“, „Махала Пулат“; „Пулат махала“ (Бойков 2003: 146; (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9). Поради посочените особености на османотурското изписване и език може да се озвучи също – „Болад“, „Булад“, „Полад“, каквито варианти също се срещат (Boykov, Kiprovskа 2000: 135; ТИБИ VIII: 19; 214). През 1472 г. е село, а при следващите регистрации вече е сред градските махали. Според Гр. Бойков към 2003 г. „днес не може да се каже нищо сигурно за неговото разположение в рамките на съвременния Пловдив, но със сигурност през 1472 г. то е много близо до града, тъй като през 1489 г. вече е регистрирано като един от неговите квартали“ (Бойков 2003: 137 – 138). Пренебрегваните тогава от този изследовател Н. Алваджиев и Хр. Пеев обаче дават доста точна локализация на махалата в края на XIX век, когато тя заема района на днешната главна улица на Града между Трихълмието и Сахат тепе в югозападна посока. По стария градски план Хр. Пеев засича две махали с това име – едната в подножието на Таксим тепе, около днешната улица Отец Паисий и Главната улица, а другата в източна посока от първата към днешния южен вход на тунела под Трихълмието. Махалите са отбелязани с различен цвят и с известна разлика в названията „Пулат – махале“ и „Махала Пулат“ (Пеев 1942а: 4). Причината за това е неизвестна, но и няма особено значение, понеже махалите са в непосредствено съседство и границата между

тях е неясна. В дисертацията си Гр. Бойков вече ползва данните на Хр. Пеев и Алваджиев, – *below the southern slopes of the Taksim and Cambaz hills*, добавяйки и такива от османски документ през 1850 г., според който в махалата е разположена митрополитската църква „Св. Марина“ (Boykov 2013: 93).

При първите данни за селото и впоследствие махалата, жителите са изцяло от християнско вероизповедание, което е една от индикациите, че името е старо. В Речника на Найдено Герова думата пулата, полата, поладие е обяснена така „В долния кат на къща отворено място за седене лятно време, трем, чарз дак; отвод, одър...“ (Герова 1901: 145, 146, 396). С други думи името би трябвало да означава равно, открито място, точно каквото е пространството между Трихълмието и Сахат тепе, голямата част от което понастоящем е пешеходна зона. В подкрепа на това тълкувание може да се посочи и друг подобен топоним, отстоящ недалеч и притежаващ посочените характеристики. Един от кварталите на днешния град Стамболийски и до ден днешен носи името Полатово. С него погрешно е идентифицирана пловдивската махала в превода на Иджмал регистъра от 1651 г. (ТИБИ VIII: 19). Откритостта, освен от гледна точка на природния релеф, може да се разглежда и от положението на селището преди завоеванието, което е било извън градските стени. В този смисъл името се свързва с турския изговор на друга българска дума, по всяка вероятност от същия корен – поле, полето, полята.

7. „Арменска махала“. Наименование, което е запазено и днес. Не присъства в османските регистри, но е неизменно в българските административни документи от първите години след Освобождението. Според Хр. Пеев обхваща горната част на ул. „4 януари“ и района на арменската църква, а според Н. Алваджиев се спускала и до Чифте баня. В регистъра от 1837 г. арменците са записани в махалата „Коч Хюсеин“ и още две, чиито имена не

са достигнали след 1878 г. – „Ибн-и Рюстем“ и „Друга Идрис ходжа“ (BOA, NFS.d. 4411: 2). Очевидно най-логично е тяхното местоположение да се потърси в равнинната част или източното подножие на Небет тепе, защото махалите са мюсюлмански, а високите части на Трихълмието през цялото османско владичество остават обитавани от християни. Според Гр. Бойков махалата Велед-и Рюстем (=Ибн-и Рюстем), регистрирана за пръв път през 1472 г. е формирана около джамия, издигната няколко години по-рано (Boykov 2013: 94). В Арменската махала попада днешната т. нар. „Балабанова къща“, по онова време собственост на Христо Геров, племенник на Найдено Геров (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41: 36).

8. „Хаджиян“ [حاجیان] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Хаджиян“; „Хаджи – Ян“; „Хаджиян“; „Хаджия – Ян“; „Хаджи – Ян“; „Хаджи Ян“ (Бойков 2003: 145; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). В непреводни български варианти на названието преобладава формата Хаджи Ян. Ако нямаше допълнителни данни, би било най-логично това наименование да се изтълкува от съчетанието хаджия плюс лично име, въпреки че антропонимът Ян не е характерен за българската и пловдивската традиция, но е напълно възможен да е съкратена форма на Яни или Янко. Такова име обаче означава, че махалата е християнска, а това противоречи на данните, публикувани за нея, защото в края на XV и началото на XVI век тя е изцяло населена с мюсюлмани. Изписано като една дума, „Хаджиян“ означава хаджии. Това първоначално положение не пречи на възможността след няколко века при настъпните промени в етнодемографския облик на града и квартала името да се преосмисли по подобие на това на дадената по-долу махала „Бей меджид“. Според Хр. Пеев и Алваджиев „Хаджиян“ се намира западно от „Арменската махала“, надолу по склоновете на Небет тепе до Чаршията.

9. „Коч Хюсеин“ [قوجھسين] (BOA, NFS.d. 4410: 2; 4411: 2). Варианти: „Хюсеин“; „Коч Хюсеин“; „Коч Хюсеин махале“; „Кючук-хюсеин“, „Коч – Хюсеин“, „Коч Хюсеин махала“ (Бойков 2003: 146; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4, 5; Алваджиев 1984: 9). В нюфуса за християните е наречена „Бююк Кочхюсеин“, а в този за мюсюлманите само „Кочхюсеин“. В Ииджмал регистъра от 1635 е „Хюсеин“, а в този от 1651 г. „Коджа Хюсеин“ (ТИБИ VIII: 19, 214), като се има предвид че по-късната форма се пише слято – „Кочхюсеин“, вероятно произлиза от този вариант, а не от думата коч – овен. Както коджа, така и бююк означават голям, велик, грамаден, както и също и стар, възрастен (ТБР: 1952: 71, 305). Коджа има значение обаче и на началник, водач, вожд (Redhouse 2006: 1481). Интересно е, че Хр. Пеев нарича тази махала първо Кючук Хюсеин, а малко по-надолу в текста става ясно, че има предвид „Коч Хюсеин“. Иначе Хр. Пеев и Алваджиев поставят махалата в източната част на Небет тепе до църквата „Св. Неделя“, която се явява възлова граница между няколко махали. Това се потвърждава и от архивните документи за изборите, които също я разполагат в този район (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; оп. 1, а. е. 41: 38 – 39). Съществува възможност махалите да са били две, но дори и да е така, от всички налични данни може да се заключи, че са в непосредствено съседство. Махалата възниква в началото на XVI в. Гр. Бойков определя границите ѝ западно от Пазар ичи и на юг от Велед-и Късъм, заемайки последната достъпна територия по източните склонове на Небет тепе и съборената цитадела (Boykov 2013: 108).

10. „Бей Меджид“ [بک مسجدی] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Бей меджит“, „Бей Меджид махале“, „Бей – Меджит“, „Бей Меджид“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73-74; Пеев, В. 1941, с. 233; Пеев 1942а: 4, 5; Алваджиев 1984: 11). Народното название

на махалата през XIX – XX век произхождат от личност. Меджид или Меджит е лично име (Redhouse 2006: 1753), а месджид или месджит (в съвременен турски месчит) е малък мюсюлмански храм (Redhouse 2006: 1753; ТБР 1952: 105), погрешно наричан и изписван, както е видно от дадените варианти на български език на тази, предни и следващи имена на някои махали, с пропускане на звука С. Хр. Пеев посочва, че произходът на името идва от разположението на улицата до хамбарите на „Миджит бей“, голям производител на ориз и търговец (Пеев, 1942а: 15, 1942б: 4). Махалата се е намирала в Стария Пловдив между днешната църква „Света Неделя“ и Източната порта. Повече от половин столетие по-късно мястото продължава да е известно с имената „Бей Меджид“ или „Пиринч Хамбар“, ⁴ като второто название също се среща в ползваните тук османски документи от 1837 г. (ВОА, NFS.d. 4411: 2). Оригинаалното наименование, записано в документите обаче е от името на храма, построен през 60-те години на XV век, според Гр. Бойков вероятно от Кая бей, роднина на Исмаил Исфендиароглу (Бойков 2013: 95 – 96).

11. „Демирджилер“. Вариант: „Демирджелер“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73). Споменава се единствено в списъка за изборите в 1883 г. Името означава „железари“. Вероятно се е намирала в района на търговската част на града в днешния (а и тогавашен) квартал „Капана“, където и сега съществува улица „Железарска“. Когато в общинския съвет през 1901 – 1902 г. се обсъжда именуването на улиците, срещу името „Железарска“ в графата за обосноваване на предложението е записано „съществуваща“ (ПОС 1902: 11; Митева 2017:206). Няма по-добро предположение от това улицата да е съществувала като махала

⁴ ПОС 1902: 24; Джапунов, Ст. Указател на град Пловдив. Пловдив [1931]; Пътеводител указател на гр. Пловдив, издава Пловдивско градоначалство. Пловдив, 1933.

под турско име, макар и неофициално, защото липсва в регистрите. Васил Пеев пише, че в същия район, непосредствено до вече несъществуващия безистен е имало джамия на име „Демирджилер джамиси“ (Пеев 1941: 221). Както ще се види по-нататък има и други случаи на махали, превърнати в улици след Освобождението или на махали от османско време, в чиито имена се съдържа думата „улица“.

12. „Керван сарай“ – вариант „Керван Сарай“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73). Единично спомената за изборите през 1883 г. сред други махали, в които живее турско население. Тази изглежда съвсем малка, с изцяло турски избиратели към тогавашния момент, и очевидно се намира в съседство с някое от големите благотворителни учреждения, издържани от османските вакъфи, в които пътниците можели да получат безплатни храна и подслон. Такива постройки в Пловдив е имало няколко, най-голяма и известна от тях, на чието име е най-вероятно да се нарича махалата, е събореният в началото на 30-те години на XX век Куршум хан (Бойков 2012: 63; Шивачев 2018: 216 – 217).

13. „Чоухаджиян“ [خوھجيان] и „Чукаджъ Синан“ [جوقاجي سنان] (ВОА, NFS.d. 4410: 2; 4411: 2). Варианти: „Чухаджъ Синан“; „Чоухаджиян“; „Чоухаджиян махале“; „Чоухаджията“; „Чоухаджи – махалеси“; „Чоухаджи махала“ (Бойков 2003: 146; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 9). „Чоухаджиян“ от чоухаджъ или чуухаджъ – производител или търговец на сукно (Redhouse 2006: 738; ТБР 2006: 105) и формата за множествено число на персийски. Уместно е да се предположи, че тази махала е наследник на регистрираната в ранните описи махала „Чухаджъ Синан“ (Бойков 2003: 146). В Иджмал регистъра от 1635 г. присъства махала на име „Джедид“, което означава нова, а в този от 1651 г. се появява името „Чукаджиян-ъ джедид“ (ТИБИ VIII: 19, 215). В

края на същото столетие, през 1695 г. вече има махала „Зиммийн-и чукаджиян“ (Gökçe 2007: 60) – чохаджии немюсюлмани. В по-ново време при християнските махали се вписва името „Чукаджиян“, а при мюсюлманският – е „Чукаджъ Синан“. Хр. Пеев поставя махалата на мястото с име „Тепе алтъ“ – подножието на Джамбаз тепе, а Алваджиев – по южните му склонове, т. е. и към самия хълм. Според документа за изборите в 1883 г. жителите на махалата са гърци, българи и турци, което показва, че е смесена. Като се има предвид, че често представителите на един занаят в някогашните градски селища живеят в един квартал, както и това, че Хр. Пеев нарича махалата в единствено число, а Алваджиев използва множественото, има съществени основания махалата да е една или да са две в непосредствено съседство – в подножието и нагоре по хълма. В по-късните поименни избирателни списъци все още ясно личи смесеният характер на махалата (ДАПд, Ф. 29К, оп. оп. 1, а. е. 41: 586). Според Гр. Бойков в мюсюлманската махала е имало джамия, изоставена и в последствие към средата на XIX век изчезнала покрай промяната в етнорелигиозния състав на населението. Идентично е твърдението му и за следващата в списъка тук махала (Boykov 2013: 96).

14. Ине ходжа Румян [اینه خواخه] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: Ине-Ходжа; Ени ходжа Румян; Ине – Ходжа – Румеян ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4 – 5; Алваджиев 1984: 10). Разночетенията на малкото име не са от голямо значение, но не може да не направи впечатление вторият компонент Румян, което най-вероятно е множествено число от думата рум. Вероятно този топоним указва произхода за основателя и първите обитатели на махалата, но думата има много значения – римлянин, ромей, грък и всички други православни балкански народности, балканските владения на Османската империя, както и провинцията Рум в Мала

Азия (Redhouse 2006: 994). Тъй като името на махалата е мюсюлманско лично, най-вероятно се касае за преселение от последната област. Хр. Пеев поставя махалата южно от Джамбаз тепе – от „Тепе Алтъ“ и след това източно от него по протежението на ул. „Митрополит Панарет“. При Н. Алваджиев обяснението също започва от „Тепе Алтъ“, но оттам посоката е запад до началото на шосето за Цариград (!?). Очевидно посоката е объркана и се е имало предвид изток (по-точно югоизток), понеже само така може да се достигне началото на Цариградско шосе, което в младите години на автора (а и на Хр. Пеев) е започвало от площада пред църквата „Св. Петка – нова“.

Наскоро в архива на Майор Райчо Николов, съхраняван в РИМ – Пловдив, попаднах на документ, указващ че чифлика на офицера, в който е и неговият дом, е записан в „гр. Пловдив IV част Ине Ходжа Махала, № 206 в списъка на описа от 1885 и стр. 164 в Емл[ячната]. Кн[ига]. 1886 г.“ (РИМПд. Ф. 07/4446, л. 1; Сукарев 2017а: 133). Тъй като чифликът се е намирал приблизително на мястото на днешния хотел „Тримонциум“ и част от околните терени (Сукарев 2017а: 129), това означава, че махалата се е простирила значително по на юг и югозапад от данните, които дават Хр. Пеев и Н. Алваджиев.

15. „Ибн-и Касъм Зимян“ [ذميان ابنه قاسيم] и „Ибн-и Касъм маф ода/лар“ [اینه قاسيم مع اوطه] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Ибне-Касъм Зиман“; „Ибне касъм маф“; „Ибне-Касъм“; „Ибни-късъм и Мафъ махале“; „Касъм оглу“; „Велед-и Касъм“; „Ибни касъм маф одалар“; „Ивна – Касъм – Мафодалар“; „Ибни – Касъм – Зимян“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Бойков 2003: 145; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 9 – 10). Тези две махали очевидно произхождат от името на един човек. Първоначално махалата е била една, както свидетелстват старите регистри, и вероятно вследствие на разрастването ѝ след време се е образувала втора. Ода в множествено

вено число одалар означава стая, помещение, но думата маф не се открива в никакви турски и османотурски речници. В публикацията си за етимологията на имената на османските, в работата, по която нямах оригинален вариант на изписване на махалите, предположих, че името идва от арабското мѡаб със значение жилище, дом (Redhouse 2006: 1651) и в такъв случай преводът би трябвало да е „Жилищните помещения на Ибн-и Касъм“ или „Домашните стаи на Ибн-и Касъм“. От тази насока на мислене, изхождайки че земан, или земян е някакъв контрапункт на дом или жилище, предложих че името на втората махала е образувано с персийската със същия корен и близко звучене на български – зеин – земя (Redhouse 2006: 1014) и значението става „Земята на Ибн-и Касъм“.

След като се сдобих с цитираните многократно тук извадки от нюфус дефтер на Филибе от 1837 г. стана ясно, че това, което се нарича маф, всъщност е арабският предлог мѡа, което означава със или заедно със (Redhouse 2006: 949). Така „Ибне Касъм маф ода/лар“ означава На „Ибн-и Касъм със стаята/с със стаите“. Земян с това изписване е множествено число от зимми – немюсюлмански поданик на Османската империя или друга мюсюлманска държава (Redhouse 2006: 949). Преводът би следвало да е нещо в смисъл „Неверниците на Ибн-и Касъм“. Алваджиев поставя „Ибн-и Касъм маф“ „по източните склонове на Джамбаз тепе до ул. П. Р. Славейков“, а другата на североизток от същата улица до черквата „Св. Неделя“ (Алваджиев 1984: 9 – 10). Подобно е положението, описано от Хр. Пеев, който поставя в първата махала (маф) още един ориентир – училище „Маразлията“ (ОУ „Гео Милев“), като североизточно тя стига до махалата „Коч Хюсеин“, а на изток до ул. „Митрополит Панарет“ („Ине ходжа Румян“). Избирателните списъци също поставят махалите в източната част на Трихълмието. Според този за 1883 г. там живеят

само християни – православни българи, гърци и арменци, така е и в края на столетието (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; оп. 1, а. е. 41: 446 – 466).

Махалите са посочени в документ с останалите християнски градски квартали през 1837 г. (BOA, NFS.d. 4411: 2). В другия документ с мюсюлманските махали обаче фигурира и махала на име „Ибн Касъм“, което ще рече син на Касъм, а това е точно съответствие на формите Касъм оглу и Велед-и Касъм, които Гр. Бойков разчита в ранните регистри. Дали в средата и втората половина на XIX век е имало и отделна мюсюлманска махала, или под това име са записани мюсюлманите от посочените две махали, засега може само да се предполага. Факт е, че след Освобождението до нас са достигнали само имената на християнските махали.

16. „Хаджи Месуд“ [مسعود حاجی] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Хаджъ Месуд“; „Х. Месут“; „Х. Месут махале“; „Маскуд махала“; „Хаджи Максуд“ (Бойков 2003: 146; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Хр. Пеев обозначава тази махала между площад „Капана“ и площада пред „Чифте баня“. Н. Алваджиев я разполага от началото от северната страна на тунела до банята, но там тя се припокрива с махалата „Хаджиян“. Григор Бойков локализира средищния ѝ месджид, изчезнал преди Освобождението, в доста широкия район „между цитаделата и джамията на Исмаил бей“ (Boykov 2013: 96 – 97). Според списъка на избирателните секции през 1883 г. в махалата живеят българи, арменци, гърци и турци.

IV. МАХАЛИ НА, ОКОЛО И СЕВЕРНО ОТ САХАТ ТЕПЕ

1. „Аладжа месджид“ [الاجه مسجد] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Аладжа Меджит“; „Аладжа Меджид махале“; „Аладжа – Меджит“; „Аладжа Меджид“ (ДАПд, Ф. 29К, оп.

4, а. е. 1: 73 – 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Означава шареният месджид и носи името на храм, разположен някога в началото на улица „Антим I“ (Пеев 1941: 217), която е наречена така още от началото на XX век. Според Хр. Пеев и Н. Алваджиев се намира на запад от Сахат тепе, но ориентируът, който предлага сградата на месджида указва, че е обхващала и територии северно от хълма. Според избирателните списъци от края на XIX и началото на XX век в махалата е живял децът на Съединението Петър Шилев (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41: 32 – 33), на мястото на чийто дом на ул. „Константин Фотинов“ 4 и днес може да се види паметната плоча. Така очевидно махалата се намира по северните и западни склонове на тепето. Че махалата е в този район, става ясно и от преписа на избирателен списък за изборите през 1883 г. Мюсюлманите гласуват в „Таш кюпрю джамия“, в която е днешният ресторант „XIX век“, а българите православни християни в сградата на общината (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74). Гр. Бойков я локализира в средата на XV век на същото място. Храмът е построен от Караджа бей, наследник на Шихабедин паша на поста бейлербей на Румелия (Boykov 2013: 97 – 99).

2. „Кутуджилар“. Тази махала отсъства от регистрите и се споменава само от избирателните списъци след 1898 г., Хр. Пеев и Н. Алваджиев (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41, л. 23 – 24; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10), които я разполагат на североизток от „Аладжа месджид“, или по северните клонове и подножието на Сахат тепе. „Кутуджилар“ означава занаятчий, които правят кутии, или търговци, които ги продават (Redhouse 2006: 1489). Регистрите вероятно я причисляват към някоя от съседните махали – „Аладжа месджид“, „Окчулар“, или „Хаджи Омер“.

3. „Окчулар“ [اڭچيلر] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Вариантът на български е само един (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41, л. 24; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Името озна-

чава хора, произвеждащи стрели – стрелари (Redhouse 2006: 260). Занаятчийското наименование предполага близост до стопанската градска част. Намира се от североизточното подножие на Сахат тепе до Джумаята и Чаршията на изток и с общи граници с махалите: на север „Джами кебир“, на запад „Кутуджилар“, на юг „Якуб факъх“.

4. „Саат махале“. За нея дават данни В. Пеев (Пеев 1941: 233) и Евлия Челеби (Çelebi 2006: 500). Прави впечатление, че пловдивският изследовател не споменава махалите „Окчулар“ и „Кутуджилар“, разположени на и покрай хълма, така че най-вероятно визира тях под това име. Не се среща в османски документи и не е част от общинското административно деление след 1878 г.

5. „Хаджи Йомер“ (втора) [حاجی عمر] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Хаджъ Йомер“, „Х. Омер“, „х. Юмер махале“ (Бойков 2003: 146; ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233). В избирателните списъци от края на века в тази махала са вписани Йоаким Груев, чийто дом е бил в сградата на днешната детска градина „Майчина грижа“ – в ъгъла между улиците „Христо Г. Данов“ и „Бетовен“, както и Драган Манчов, в къщата на когото днес се помещава администрацията на общинския район „Централен“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 236). В. Пеев дава сведения за „Хаджи Юмер мектеби“, разположен на улица „Евлоги Георгиев“ (Пеев 1941: 224) – уличката от северната страна на градските хали, но е малко вероятно махалата да е стигала до там, защото трябва да пресече „Кутуджилар“, „Окчулар“ и/или „Джами кебир“, както и Чаршията. Следователно махалата е разположена в северното подножие на Сахат тепе, вероятно между „Кутуджилар“ на изток, „Аладжа месджид“ на север, и „Аслан бей“ на юг и запад. В миналото обаче тя е достигала до Марица и очевидно е разделяла съседните по-късно махали „Аслан бей“ и „Мараш“. За това свидетелстват данни за две

джамии и едно завие – Нурединзаде и Анбер Гаази, на брега на реката и в близост до нея, които през XVI век са попадали в границите на махалата (Пеев 1941: 219; Boykov 2013: 132, 158).

6. „Якуб факъх“ [يعقوب فقيه] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Якуб факъх“; „Якуб Факъ“; „Якеб факъ махале“; „Якуб – факъ“ (Бойков 2003: 145; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5). Махала, която се намира в източните поли на Сахат тепе според Хр. Пеев. През 1837 г. е мюсюлманска; през 1883 г. в нея живеят българи, турци, гърци и арменци; в края на века и началото на следващия вече българското население е огромно мнозинство.

7. „Гюл бахча“. Варианти: „Гюл бахче“; „Гюл махале“; „Гюл Бахче“; „Гюлбахча махала“ (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Махалата е сравнително нова – от последните десетилетия на османското владичество или първите години след него (Шивачев 1996: 94). Тя липсва в османските регистри, така че очевидно е разговорно понятие и става административна единица след 1878 г. Хр. Пеев я поставя югозападно от Сахат тепе, а Алваджиев под източната страна на Бунарджика. Внимателният преглед обаче показва, че локализацията, която дава арх. Пеев е по-точна. Към времето на Освобождението в плана на Илински се вижда, че под източната страна на Бунарджика има гробища и блато. Място има единствено в подножието на Сахат тепе към днешния булевард „Руски“, югозападно от махалата „Аладжа месджид“, където на плана на Илински е обозначена джамия, за която пише и В. Пеев (Пеев 1941: 218). Може да се каже, че ядрото на тази махала е улица „Преслав“ по протежението ѝ покрай тепето. Впоследствие през първите години след Освобождението тя се разраства значително нагоре по хълма и в югоизточна посока. Ако може да се вярва на списъка с избирателните секции през 1883 г.

в тази махала православни българи не са живеели, а само гърци и гръкомани, за които в града е обособена избирателна секция в църквата „Света Марина“ (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74). В края на века обаче живеят близо триста гласоподаватели, предимно с български имена (ДАПД, Ф. 29К, оп. 1, а. е. 41, л. 246 – 256).

8. „Джами кебир“ [جمع كبير] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Джами“; „Джами кебир“; „Джами – Кебир“; „Ески джамеиси махале“ (Бойков 2003: 145; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). Означава „Джамия“ в първия вариант или „Стара джамия“ в останалите. Тази махала е засвидетелствана още през 1472 г. Гр. Бойков предполага въз основа на името, че тя вероятно се е намирала в близост до главния храм „Джумая джамия“, което изглежда напълно логично. Много интересни на този фон обаче са сведенията за локацията на махалата. Хр. Пеев и Н. Алваджиев, при които често има разминавания, единодушно твърдят, че тя се е намирала в района на днешния отдел „Съединение“ на пловдивския Исторически музей, на едноименния площад (Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10). От списъка със секциите за гласоподаване през 1883 г. единственото, което може да се разбере, е че махалата е населена с православни българи и очевидно името е анахронизъм. На мястото е имало джамия – „Конак джамиси“ (Пеев 1941: 218), но „Джумая джамия“ със сигурност е по-стара от нея. Дълго време около построяването на сградата на главната джамия се водиха дискусии, но в публикация през 2012 г. Гр. Бойков доказва, че храмът е построен между 1433 и 1436 г., а при сондажи по време на реставрацията му през 2006 – 2008 г. под основите му не се откриват следи от стари постройки. Авторът също така обяснява убедително защо и как строителството на големия петъчен храм се е забавило с повече от 70-години – процес оказал, се нормален за другите големи градове, зав-

ладени от османците (Бойков 2012: 47 – 52). Остава без отговор обаче един много логичен въпрос – възможно ли е първата джамия в града да е била построена седем десетилетия след завоеването (Сукарев 2008: 83)? Изследователят обобщава османската практика, че до построяването на средищен храм за такъв служи някоя преоборудвана черква в района зад градските стени, а извън тях се строят имаретски комплекси с баня, медресе и кервансарай (Бойков 2012: 47 – 52). За Пловдив обаче сигурни известия за християнски храм, превърнат в джамия няма, а само легендарни такива. Самият Бойков отхвърля местната легенда за такава черква на мястото на Джумая джамия. Какъв би бил другият възможен вариант на фона на запазеното очевидно от старо време име на махалата освен да се предположи, че в този район се е намирал първият мюсюлмански храм в града. Свидетелство в подкрепа на това е, че за строителната дейност на неговия завоевател Лала Шахин паша има достатъчно преки и косвени сведения и на първо място за моста над Марица, позволяващ на войските му по-лесен достъп на запад – основната посока на завоевания и грабежи (Бойков 2012: 41 – 45). Съвсем логично изглежда в близост до това значимо символно и практическо съоръжение да е бил разположен и храмът за първите следовници на Мохамед в града. Иначе сред живущите в махалата има доста видни личности – хаджи Гьока Павлов, Ангел Букорещлиев, Стефан Салганджиев, Стефан Дренски (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 24), така че местонахождението може да се прецизира още повече. За хаджи Гьока е известно, че е живял на мястото на автобусната спирка срещу днешния площад „Съединение“, където сега е разположен жилищен блок (по сведения на неговия правнук инж. Димитър Хаджипетров). В три независими източника, махалата Джамии кебир се споменава след махалите „Кутуджилар“ и „Окчулар“ и преди „Гюл бахча“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае

41, л. 236 – 246; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 10), от което следва да се заключи, че са в един район. С „Гюл бахча“ обща граница е проблемна, защото махалата лежи отвъд Сахат тепе, но с „Кутуджилар“, „Окчулар“ или и с двете „Джамии кебир“ би трябвало да граничи – вероятно в района между днешните улици „Опълченска“ и „Софроний Врачански“ или по на север, но преди бул. „6 септември“.

9. „Керхане“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Алваджиев 1984: 9 – 10). Името произхожда от персийската дума кярхане, която има две значения: първото е работилница, манифактура, а второто – бордей, публичен дом (Redhouse 2006: 1514). По-вероятно е името на квартала да е свързано с второто, много по-забележително за градското пространство и общество значение, защото не звучи достоверно цял квартал да носи име на работилница, без да се уточни какво се произвежда в нея. Това добре обяснява и защо махалата не се среща в регистри. Единствените по-конкретни данни за местоположението принадлежат на Н. Алваджиев – от стеснението на „Цар Симеоновата градина“ при Турското консулство и „Дома на техниката“, през днешната ул. „Гладстон“ до площад „Гроздов пазар“.⁵ В махалата живеят българи – православни и католици, турци, арменци и гърци (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74). Тъй като в района не могат да се локализират известни от регистриите махали, това е едно от вероятните места за разполагане на една или повече от неустановените такива.

V. МАХАЛИ, ИЗТОЧНО И ЮЖНО ОТ ТРИХЪЛМИЕТО

1. „Чаушоолу сокак“ [جاوش اغلی] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Като махала „Чаушоолу сокак“ я споменава Хр. Пеев, докато Н. Алваджиев говори за нея като улица (Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 73). Това е днешната улица

⁵ Вж. и схемата от вътрешната страна на корицата.

„Садово“. При Хр. Пеев има някакво объркване, защото той дава почти същата локализация като на махалата Ине ходжа Румян. Ако няма такова, това означава че двете махали са имали за приблизителна обща граница днешната ул. „Митрополит Панарет“, като „Чаушоолу“ се е падала източно, а „Ине ходжа“ западно от нея.

2. „Хаджи Хасан“ [حاجی حسن] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Това е единственото старо турско наименование на махала административна единица, съхранено в наши дни, макар и частично. Понастоящем разговорната му форма е „Аджисан“. Това е циганският квартал, разположен източно от Трихълмието. Григор Бойков свързва пряко тази махала с появилия се при регистрацията от 1489 г. „Джемаат на циганите“ (Бойков, Гр. 2003, с. 139). Поради неговата популярност и до днес кварталът е безсмислено да се уточнява като местоположение, но във времето между Освобождението и края на века махалата е смесена и в никакъв случай не е преобладаващо циганска или мюсюлманска (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 27 – 29 б; оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74). В нея живеят православни българи, арменци, гърци и мюсюлмани. В регистрите за 1837 г. тази махала е вписана при немюсюлманските, така че нейният преобладаващо мюсюлмански и цигански облик е формиран в по-ново време.

3. „Бахшайш ага“ [بحشایش اغا] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Вариант „Бахшаш ага“ (Бойков 2003: 146) в документ от 1695 г. е записана като „Друго име Хаджи Хасан“ (Gökçe 2007: 60). Очевидно под това име се регистрира и отчита мюсюлманската част на махалата, което обяснява защо в ползваните тук османски документи „Хаджи Хасан“ е записана сред немюсюлманските махали.

4. „Барсак махала“. Никола Алваджиев обяснява, че това е циганска махала при гробището „Св Архангел Михаил“ (Алваджиев, 1984: 11). В избирателните списъци също е разположена в източната част на града (ДАПд,

Ф29К, оп. 1, ае 41, л. 32 – 33). Името вероятно идва от турското *бааърсак* – черво. Етимологията може да се свърже с това, че махалата е разположена близо до старите кланици, от които жителите са вземали за храна бързо развалящите се субпродукти, изхвърляни или раздавани безплатно в онези години преди появата на хладилна техника. Тази махала не е част от османското административно деление.

5. „Кирпиччи махала“. Н. Алваджиев я нарича „Кирпич махала“ и я споменава редом с „Барсак махала“ (Алваджиев 1984: 11), разполагайки ги край православната църква на Централните гробища. По отношение на автентичното име е важно да се направи уточнението, че в документ от 1888 г. самото ѝ население я нарича „Керпиччи махала“, което ще рече „Махала на производителите на кирпич“ (ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1: 68).

6. „Къптиан християн“ [قبطیان کفره] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Каптиан християн“, „Каптиан Исмиян“, „Каптиан махале“, „Каптян Християн“, „Каптян Християн махала“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4, 6; Алваджиев 1984: 10). На странното и неразбираемо като етимология име „Каптиан християн“ обръща внимание още Хр. Пеев (Пеев 1942а: 6). Втората дума очевидно означава „християнин“ (Redhouse 2006: 839). В публикацията за етимологията, нямайки името на османотурски пред себе си, предположих, че първият компонент идва от каптан, дума от западен произход, посочен като италиански в речника на Редхаус. Едно от възможните дадени там значения е „всеки европеец“, (Redhouse 2006: 1405). На тази основа се очертаваше примамливата възможност да се потърси латинският квартал на Пловдив, за който пише Евлия Челеби, или преселение на католици от Северозападна България. С наличието на османското изписване истината се оказа по-различна: *къбти* на арабски означава копт или циганин, следователно името на

махалата е „Цигани християни“, или „Цигани неверници“, както е записано в източника.

Махалата се намира в източната част на града – от „Бей месджид“ на юг към „Цариградско шосе“ (Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 10). Не фигурира в изборителните списъци, издадени след 1898 г.

7. „Бююк Лаут“ [بيوك لاغوط] (BOA, NFS.d. 4411: 2). Варианти: „Биюк Лаут“; „Лаут махале“; „Биюк – Лаут“; „Бююк Лаут“ (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 10). Топонимът е запазен и до днес в името на местността „Лаута“, намираща се в югоизточната част на града, която понастоящем се свързва с едноименния парк, но очевидно е била много по-голяма. Лаута на турски е името на струнния музикален инструмент лютня (Redhouse 2006: 1622). Махалата се е намирала в района зад църквата „Света Петка нова“ според Хр. Пеев и южно от нея по Н. Алваджиев. И двамата автори я определят като обширна. Границите между тази махала и другата със същото име като втори компонент „Кючук Лаут“ не са особено ясни. В средата на XVII век махалата е била отделно съществуващо село (ТИБИ VIII 2001: 20, 215), с очевидно много голямо землище, простиращо се дори извън пределите на съвременния град. Понастоящем на няколко метра южно от последните жилища и стопански сгради на район „Тракия“ сред полето се издига хълмът „Лаут тепе“, познат повече на местните жители като „Могилата“.

8. „Кючук Лаут“ [كوجك لاغوط] Варианти: „Кичук Лаут“; „Кючук Лаут махале“; „Кючук Лаут“ (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Алваджиев 1984: 9). Хр. Пеев не споменава тази махала, но тя присъства в архивни български и турски документи. Населена е с православни и католици българи и гърци. Н. Алваджиев я поставя „от края на Новата махала на юг до фабрика „Каменица“. Според Ст. Шивачев Новата махала заема те-

риториите от Цариградско шосе също до бирената фабрика, т. е. има известно припокриване (Шивачев 1996: 93), но очевидно този автор причислява към нея всички останали католически махали, включително и „Кючук Лаут“. Махалите в този район – днешният „Каменица 1“ са многобройни и изключително трудни за точно разграничаване. Предвид изнесената информация за „Бююк Лаут“, може да се предположи, че тя е част от споменатото по-горе село и се явява по-отдалечена от градското ядро от „Новата махала“, която следва да се търси в района около католическата катедрала и на юг от нея, и вероятно изцяло или частично е разделяла двете махали с името Лаут. Според документа за изборите в 1883 г. в „Кючук Лаут“ живеят католици, а в „Бююк Лаут“ не. Липсата на „Новата махала“ в този и по-късните изборителни документи с голяма сигурност може да се тълкува, че тя е присъединена към „Кючук Лаут“. Това обяснява и обстоятелството, че в изборителните списъци в края на века населението на махалата, носещо името „малка“ е по-многобройно от това на „голямата“.

Дори до Втората световна война тези места са били рядко населени и застроени. Аз самият съм родом от този район, познат и до днес под широкото название „Католишката махала“. От баба ми съм чувал, че когато родителите ѝ в края на 30-те години на XX век купили място между днешните ул. „Капитан Райчо“, „Мали Богдан“ и „Хан Аспарух“, това са били все още покрайнини на града с множество градини и лозя. Пъзелът ще се нареди допълнително с изнасянето на данни и за другите махали в района.

9. „Католическа махала“. От ползваните тук източници се среща единствено в документа за 1883 г. (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 74). В регистъра от 1837 г. има махала „Павликян“ (BOA, NFS.d. 4411: 2), която явно включва всички католически квартали с изключение на „Кючук Лаут“, вписана до нея.

10. „Хаджи Джоро“. „Хаджи Джоро махале“ се споменава от В. Пеев сред старите махали от османско време (Пеев 1941: 233). От другите източници, ползвани тук, се споменава в поименните избирателни списъци като „Х. Джорова“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 49 – 50. Махалата е католическа, това е видно както от името Джоро, типично за пловдивските католици (Сукарев 2017: 129), така и от такива на нейните жители – Йозо, Франчешко, Бенто, Винанко и т. н. Впоследствие името на махалата е прехвърлено на улицата с интересния мотив „Име на богат католик“.⁶ Това е днешната малка уличка „Света Петка“, южно от бул. „Мария Луиза“, силно изменена и намалена от градоустройствени промени през 80-те години на XX век.

11. „Гьол махала“. Варианти: „Гюл махала“; „Гьол махале“; „Гьол махала“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73 – 174; Алваджиев 1984: 10). Тази махала може да се обърка с две други, близки по име. Названието „Гюл махала“ се среща в списъка за 1883 г. (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, вж. и Шивачев 1996: 94). Гюл означава роза, но в този списък е спомената и махалата „Гюл бахча“ и то по начин, свидетелстващ че няма объркване между двете махали. По-вероятно е да се касае за грешно изписване на близките по звучене думи гьол и гюл. „Гьол махала“ присъства при Никола Алваджиев, който я дава като различна от друга с подобно име – „Комру гьол“, но от описанията им излиза, че или са на едно и също място, или са в непосредствена близост (Алваджиев 1984: 10). В. Пеев споменава „Гьол махале“ и нищо за „Комру гьол“ (Пеев 1941: 233), а Хр. Пеев обратното (Пеев 1942а: 4). Въпросът се разяснява донякъде от избирателните списъци. Махалите наистина са две и са разположени близо една до друга (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 466 – 486, 51 – 526). Може да се предположи, че са се намирали около два сре-

щуположни бряга на доста обширното езеро в югоизточния край на града, отбелязано в плана на Илински от 1878 г. (НБИВ РЦ I 62). Езерото или блатото, както е обозначено, се дели на три ръкава и всъщност големината му остава неизвестна, защото излиза от чертите на града и контурите му са прекъснати заради легендата на плана. Населението на махалата е основно българокатолическо.

12. „Делинджилер“. Варианти: „Делинджилер“; „Делинджилери махале“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74; Пеев 1941: 233). Делинджилер на турски означава просяци, напълно обичайно име на селищна част от времето на доиндустриалната епоха. Един от утвърдените начини за квартални наименования тогава е социалното положение на тяхното население. Според списъка от 1883 г. е била населена с българи католици и гърци. В края на века вече гръцки имена почти не се срещат, а махалата в избирателните списъци е поставена преди разгледаната „Гьол махала“ и дадената по-долу „Ибни Касъм маф“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 1, ае 41, л. 46), или югоизточната част на града.

13. „Касап Иван“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74). Професионалното название касап, т. е. месар, е с арабски произход. От споменаването в документа за 1883 г. се разбира, че махалата е католическа. Липсва в другите свидетелства, ползвани тук. През 1902 г. на този очевидно пословично известен в миналото и жив тогава местен човек е наречена улица № 192 в плана на Й. Шнитер със следния мотив „Името на Ив. Касапина“.⁷

14. „Костооглу улица“ (ДАПд, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74). Среща се единствено в документа за 1883 г. Интересен случай в развитието на топонимията и на градоустройството в първите години след Освобождението. Наставката, вокализирана на български като -оглу или -оолу на турски, означава син (ТБР: 1952: 412), през Българското възражда-

⁶ ПОС 1902: 23

⁷ ПОС 1902: 23.

не и първите години след Освобождението тя е широко употребявана за образуване на фамилни имена, но впоследствие е заменена от български фамилни окончания (Расиев 2008: 4). Смесването на старото ориенталско ментално и административно разпределение на градското пространство по махали с модерното градско райониране, чиито принципи са възприети след Освобождението, ясно показва настъпващите промени. Населението на махалата е изцяло католическо (ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 74), което я поставя категорично в тогавашните югоизточни части на града.

15. „Комру-гьол“ („Комлу гьол“). Среща се при Н. Алваджиев във вариант „Кумру гьол“ и Хр Пеев (Пеев 1942а: 4; Алваджиев 1984: 11). Означава езерото на гургулиците или пясъчното езеро. Като се има предвид, че гургулиците предпочитат да живеят покрай водни площи, както и че в „Записки за България и българите“ Любен Каравелов им отделя специално място, когато описва Пловдив, по-сигурен изглежда първият вариант на името. Разположението вероятно е на езерото в югоизточната част на града, където е и Гьол махала.

VI. МАХАЛИ НА БУНАРДЖИКА

1. „Бунар махала“. Варианти: „Бунаръ“; „Хаджъ Бунаръ“; „Бунар махале“ (Бойков 2003: 146; Пеев 1941: 233). Името на тази махала се среща при първите регистрации в различни варианти, но винаги ясно указващи, че местоположението ѝ е на или в близост до хълма Бунарджик. Вероятно се е намирала някъде в северното подножие, тъй като то е най-близо до другите части на града и както може да се види от плана на Илински в годините около Освобождението само тази страна е обитаема. Там се намира и изворът, на който е наречен хълмът. Доста рано махалата изчезва от регистрите, вероятно сливайки се със съседната от север „Мюселе“, но названието

се е запазило в местните представи и говор, както свидетелства Васил Пеев.

2. Друга „Гьол махала“. Може да се предполага, че е съществувала и друга махала със същото име и точно тя е спомената от В. Пеев (Пеев 1941: 233), който не дава местоположения на махалите, чиито имена изрежда, но пише за „Гьол махале джамиси“ – върху североизточния ъгъл на мястото, на което е построена прогимназията „Антим I“ (Пеев 1941: 217). Мястото е значително отдалечено от другата махала със същото име, намира се достатъчно далеч и от махалата „Гюл бахча“, за да е възможно объркване и с нея, а доста близо е разположено другото голямо бласто в чертите на града, както е видно в плана на Илински – между Бунарджика и Марково тепе от запад и приблизително днешната ул. „Виктор Юго“ (някогашна „Цар Светослав“ и „Академик Державин“) от изток. Блатото не е в непосредствено съседство до тази махала, за която засега не са налични други данни, но покрай него е най-близкият път за останалите части на града, така че името е напълно логично. Джамията и махалата не са обозначени в плановите на Илински и Шнитер, до този момент други сведения за тях не са налични, така че засега съществуването на махалата остава хипотеза.

3. „Кум сокак махале“. Както може да се съди по името, това е улица. Намира се от северната страна на Бунарджика и по неговото име е преименувана през 1902 г. на „Изворна“.⁸ Това е днешната улица „Генерал Данаил Николаев“.

4. „Мусала“ [مصلا] (BOA, NFS.d. 4410: 2). Варианти: „Мусала“; „Мусалла“; „Мюселле“; „Мюселе махале“; „Мюселе“; „Мюселле“ (Бойков 2003: 146; ДАПД, Ф. 29К, оп. 4, а. е. 1, л. 73, 74; Пеев 1941: 233; Пеев 1942а: 5; Алваджиев 1984: 11). Мусала от арабски означава място за молитва на открито, точно от тази дума произлиза името на най-високия връх в

⁸ ПОС: 11.

България. Името е разчетено с тази вокализация от Гр. Бойков (Бойков 2003: 147). Старото име очевидно се е помнело, но в говора през следващите столетия се е изменило на „Мюселле“, както пише В. Пеев (Пеев 1941: 211), вероятно заради фонетичните особености на турския език, а може би и под влияние на българския. Махалата се е намирала в района на днешния площад „Кочо Честеменски“ и оттам към подножието на Бунарджика. Една от улиците в района и до днес носи името „Мусала“.

VII. МАХАЛИ С НЕУСТАНОВЕНО ПОЛОЖЕНИЕ

„Хараджъ Хамза“ [خرجى حمزه]; „Идрис ходжа“ [ادريس خواجه]; „Джунейд факъх“ [فقيه]; „Мекке месджид“ [مكة مسجد]; „Хаджъ Дургуд“ [حاجى دورغوط] (BOA, NFS.d. 4410: 2). За разположението на тези махали в чертите на града не може да се каже нищо на този етап. Първите две от изброените са регистрирани още през 1472 г., а четвъртата вероятно през 1489 г. (Бойков 2003: 145, 146). За „Хараджъ Хамза“ Гр. Бойков посочва, че се е намирала в центъра на града и има три месджиди (Boikov 2013: 111), но други данни за местоположението не са приведени. В приложения в края на план авторът я локализира в района на административната сграда на днешната община Родопи (Boikov 2013: 364). Там някъде трябва да е границата на махалите „Окчулар“ и „Джами кебир“ във времето на разглеждания тук период, като изглежда, че „Хараджъ Хамза“ след Освобождението престава да съществува. Останалите са от по-ново време, но също със сигурност са съществували продължително, така че и за едните, и за другите тук, както и за всички останали, се очаква да се намерят известия за уточняване на границите им в пространството на Пловдив.

Както може да се види, голямото мнозинство от махалите дори в един първоначален етап на тяхното изследване намират своята приблизителна, а в много случаи и доста точ-

на локализация. Изследването тепърва предстои да се разгръща, но основната методология на неговото провеждане е представена на тези страници. Съчетаването на османските документи с такива на българската местна власт, която като функционален приемник на старата турска администрация запазва задълго голяма част от терминологията и начина на работа, дава възможност резултатно да се изследват интересни детайли от миналото на града, както и да се разкрие наяве османско наследство в историческите и културни пластове. Там където документите не дават достатъчна информация могат да бъдат ефикасни други източници, типични за краеведческите проучвания – теренни обхождания и разговори с по-възрастни пловдивчани.

За много от махалите може да се напишат отделни проучвания, даже цели монографии. По локализация на пловдивските махали предстои още много работа, но перспективите са добри, тъй като тепърва ще се привличат източници от първите години след Освобождението, когато османското наследство е още живо, както и от няколкото столетия, през които то се формира.

Документите, в които имената на махалите са записани на български, повечето или от турски, или турцизирани, са важен източник, защото предават най-ясно звученето към момента на записване, като отразяват фонетичните и морфологични трансформации, внесени от увеличаващото се българско население на града. Такова нещо не може да се каже за източниците на османотурски, особено регистрите, защото при тях традицията на записване на турски, арабски и персийски думи в повечето случаи се пази, въпреки вероятните промени в изговора в по-ново време, а българските и другите чужди думи, обикновено остават с неясна вокализация. Обстоятелството, че при предаването на всички турски имена се срещат многобройни български варианти, говори за това, как оригиналните фор-

ми се променят след Освобождението и постепенно повечето са и изхвърлени от употреба и забравени. Очевидно е, че на автори като В. Пеев, Хр. Пеев и Н. Алваджиев, които са родени съответно през 1887 г., 1893 г. и 1900 г., османските имена са чужди и непонятни, а те имат интерес да ги проучат и запазят, което не е типично за по-голямата част от българското общество и добре обяснява изчезването на почти всички понастоящем.

Популяризацията на османското културно наследство е предпоставка за ползи не само в научно, образователно и познавателно отношение, но и във връзка с бъдещото стопанско развитие на града. Османският период в историята на Пловдив (с изключение на Възраждането) е незаслужено пренебрегван на ниво местна власт и културни институции, а оттам и от туристическия бизнес. Археолозите в повечето случаи не проявяват интерес към находките от XV – XVIII век, защото техните специалности не се простират по-напред от края на средновековната българска държава. По нормативна уредба за османското наследство (след XV век) отговарят историческите и етнографските музеи, в тях обаче също рядко се намират компетентни специалисти. Институт „Старинен Пловдив“, който би трябвало да обедини научно-изследователския подход към културното наследство и възможностите от него да се извличат финансови приходи, също няма как да работи пълноценно в тази насока. Известно е, (и изложено дотук го потвърждава), че османското наследство в неговата мюсюлманска форма, се намира предимно извън границите на Трихълмието.

Даденостите, които някогашният Филите притежава, са потенциал за превръщането му в много по-значима туристическа дестинация отколкото градът е сега. Обогащането на знанията и информацията за периода XV – XIX век при подходяща връзка между културните и научни институции и ръководните среди в туристическия бранш би могло

да способства за увеличаване на посещенията и финансовите постъпления от тях. Очевидна е нуждата да се преодолеят старите предразсъдъци към османското наследство, безспорна част от българското културно-историческо такова, с винаги актуално значение. Неговото познаване дава отговор на много въпроси за съвременната градска среда, езика, поведението и менталитета на нейните обитатели.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Алваджиев 1984:** Никола Алваджиев. *Пловдивска хроника*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1984. [Nikola Alvadzhiev. *Plovdivska hronika*. Plovdiv: Hristo G. Danov, 1984.]
- Андреев 2013:** Стефан Андреев. *Речник на селищни имена в България и названия на административно – териториални единици в българските земи през XV – началото на XX век*. София: ДА „Архиви“ 2013 [Stefan Andreev. *Rechnik na selishtni imena v Balgaria i nazvania na administrativno – teritorialni edinitsi v balgarskite zemi prez XV – nachaloto na XX vek*. Sofia: DA „Arhivi“]
- Бойков 2003:** Григор Бойков. Етно-религиозният облик на османския град Филибе – края на XV – началото на XVI век. – В: *Балкански идентичности*. Ч. III. Съст. Е. Радусhev, Ст. Фетваджиева. София: Институт за изследване на интеграцията, 2003, 130 – 151. [Grigor Boykov. *Etno-religiozniyat oblik na osmanskia grad Filibe – kraya na XV – nachaloto na XVI vek*. – V: *Balkanski identichnosti*. Ch. III. Sast. E. Radushev, St. Fetvadjieva. Sofia: Institut za izsledvane na integratsiyata, 2003, 130 – 151.]
- Бойков 2008:** Григор Бойков. *Татар Пазарджик от основаването на града до края на XVII век. Изследвания и документи*. София: Amicitia, 2008. [Grigor Boykov. *Tatar Pazardzhik ot osnovavaneto na grada do kraya na XVII vek. Izsledvania i dokumenti*. Sofia: Amicitia, 2008.]
- Бойков 2012:** „Османизацията“ на Пловдив (Филибе) през XV в. Население, градоустройство, архитектура. – *ГРИМ-Пд* 2012, 39 – 67. [Grigor Boykov. „Osmanizatsiyata“ na Plovdiv (Filibe) prez XV v. Naselenie, gradoustroystvo, arhitektura. – GRIMPd, 2012, 39 – 67.]
- Велчев 2005:** Йордан Велчев. *Градът или между Изтока и Запада XIV – XVII век*. София: ИК ЖАНЕТ 45, 2005. [Yordan Velchev. *Gradat ili mezhdu Iztoka i Zapada XIV – XVII vek*. Sofia: IK ZHANET 45, 2005.]
- Геров 1901:** Найден Геров. *Речник на български език*. Ч. 4. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1901. [Nayden Gerov. *Rechnik na balgarskiy ezik*, Ch. 4. Plovdiv: Druzhestvena pechatnitsa „Saglasie“, 1901.]
- Геров 1904:** Найден Геров. *Речник на български език*. Ч. 5. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1904. [Nayden Gerov. *Rechnik na balgarskiy ezik*. Ch. 4. Plovdiv: Druzhestvena pechatnitsa „Saglasie“, 1904.]
- Димитрова 2019:** Десислава Димитрова. „По махалата ще ги познаете“ (По примера на Филибе през XVI – XVII век). – В: *Изследвания в чест на 60-годишнината на проф. д-р Красимира Мутафова*. Годишник на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 2018, II (XXXIV), 147 – 162. [Desislava Dimitrova. „Po mahalata shte gi poznaete“ (Po primera na Filibe prez XVI – XVII vek). – V: *Izsledvania v chest na 60-godishninata na prof. d-r Krasimira Mutafova*. *Godishnik na Istoricheskia fakultet na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*, 2018, II (XXXIV), 147 – 162.]
- Кесякова и др. 1999:** Елена Кесякова, Александър Пижев, Стефан Шивачев, Недялка Петрова. *Книга за Пловдив*. Пловдив, Полиграф, Пловдив, 1999 [Elena Kesyakova, Aleksandar Pizhev, Stefan Shivachev, Nedyalka Petrova. *Kniga za Plovdiv*. Plovdiv, Poligraf, Plovdiv, 1999]
- Митева 2017:** Иванка Митева. Градоустройство и модерност: Пловдив в навече-

- рието на XX век – ИПр, 2017, 3-4, 187 – 209. [Ivanka Miteva. Gradoustroystvo i modernost: Plovdiv v navecherieto na XX vek – IPr, 2017, 3-4, 187 – 209.]
- Пеев 1941:** Васил Пеев. *Град Пловдив. Минало и настояще*. Пловдив: Пловдивско археологическо дружество, 1941. [Vasil Peev. *Grad Plovdiv. Minalo i nastoyashte*. Plovdiv: Plovdivsko arheologicheskoto družestvo, 1941.]
- Пеев 1942:** Христо Пеев. Бележки върху житната и оризова търговия в Пловдив през XVII и XVIII в. – *Пловдивски общински вестник*, 277 – 278, 31. 01. 1942, 14 – 15. [Hristo Peev. Belezhki varhu zhitnata i orizova targovia v Plovdiv prez XVII i XVIII v. – *Plovdivski obshtinski vestnik*, 277 – 278, 31. 01. 1942, 14 – 15.]
- Пеев 1942а:** Христо Пеев. Старите пловдивски махали – *Пловдивски общински вестник*, 279, 20. 02. 1942, 4 – 6. [Hristo Peev. Starite plovdivski mahali – *Plovdivski obshtinski vestnik*, 279, 20. 02. 1942, 4 – 6.]
- Пижев и др. 2014 :** Александър Пижев, Видин Сукарев, Стефан Шивачев. *История на Община Пловдив (1878 – 1989)*. Пловдив: Тафпринт, 2014. [Aleksandar Pizhev, Vidin Sukarev, Stefan Shivachev. *Istoria na Obshtina Plovdiv (1878 – 1989)*. Plovdiv: Tafprint, 2014.]
- Расиев 2008:** Турхан Расиев. Български фамилни имена от турски, арабски и персийски произход. Варна: Издателство ЗОГРАФ [2008]. [Turhan Rasiev. *Balgarski familni imena ot turski, arabski i persiyski proizvod*. Varna: Izdatelstvo ZOGRAP [2008].]
- Стойков 1959:** Руси Стойков. За някои неясноти и грешки в поселищната ни литература – ИПр, 1959, 1, 104 – 110. [Za nyakoi neyasnoti i greshki v poselishtnata ni literatura – IPr, 1959, 1, 104 – 110.]
- Сукарев 2017:** Видин Сукарев. „Голямата война“ и местата на памет за жертвите на малките местни общности в Пловдив. Проблеми и перспективи на изследване – ИПр, 2017, 1 – 2, 112 – 138. [Vidin Sukarev. „Golyamata voyna“ i mestata na pamet za zhertvite na malkite mestni obshtnosti v Plovdiv. Problemi i perspektivi na izsledvane – IPr, 2017, 1 – 2, 112 – 138.]
- Сукарев 2017а:** Видин Сукарев. Чифликът на Майор Райчо Николов в пловдивското градско пространство. – ГРИМПд, 2017, 129 – 136. [Vidin Sukarev. Chiflikat na Mayor Raycho Nikolov v plovdivskoto gradsko prostranstvo – GRIMPd, 2017, 129 – 136].
- Сукарев 2020:** Историческо развитие и актуално състояние на османското наследство в топонимията на българските градове. По примера със старите махали в Пловдив. – В: *Сборник в чест на 65-годишнината на доц. Стефан Йорданов* (Под печат) [Vidin Sukarev. *Istorieshesko razvitiie i aktualno sastoyanie na osmanskoto nasledstvo v toponimiyata na balgarskite gradove. Po primera sas starite mahali v Plovdiv*. – V: *Sbornik v chest na 65-godishninata na dots. Stefan Yordanov* (Pod pechat).]
- Шивачев 1996:** Стефан Шивачев. Космополитен град. Махали и квартали в най-ново време – В: *Очерци из историята на Пловдив. Ч. I*. Съст. Ст. Шивачев. Пловдив: „Полиграфия“ АД, 1996. [Stefan Shivachev. *Kosmopoliten grad. Mahali i kvartali v nay-novo vreme* – V: *Ochertsy iz istoriyata na Plovdiv. Ch. I*. Sast. St. Shivachev. Plovdiv: „Poligrafia“ AD, 1996.]
- Шивачев 2018:** *Ролята на Община Пловдив за развитието на града през периода 1886 – 1944 г.* Дисертация на Стефан Николов Шивачев за присъждане на

- образователна и научна степен „доктор по история“ – ГРИМП, 2018 [Stefan Shivachev. *Rolyata na Obshtina Plovdiv za razvitiето na grada prez perioda 1886 – 1944 g.* Disertatsiya na Stefan Nikolov Shivachev za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stепен „doktor po istoriya“ – GRIMP, 2018.]
- Boykov, Kiprovska 2000:** Grigor Boykov, Maria Kiprovska. The Ottoman Philippopolis (Filibe) during the Second Half of the 15th c. – *BHR*, 34 (2000), 3 – 4, 112 – 138.
- Boykov 2013:** Grigor Boykov. Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th – 17th c.), Bilkent University, Ankara, 2013. <http://core.ac.uk/download/pdf/52926249.pdf> (достъпен 7 декември, 2020).
- Gökçe 2000:** Turan Gökçe. XV-XVII. Yüzyıllarda Filibe Şehri Nüfusuna Dair Bazı Tespitler” – In: *Society DİOS Organizes an International Conference “Ethnoses and Cultures on the Balkans”. Actes of the Conference*, Vol. 2. Sofia, 2000, 167 – 190.
- Gökçe 2005:** Turan Gökçe. XVII. Yüzyılda Filibe Şehrinin Demografik Yapısı – In: *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Eskişehir, Bildiriler Kitabı, Osman-gazi Üniversitesi*. Eskişehir, 2005, 49 – 64.
- Gökçe 2007:** Turan Gökçe. 1695 Tarihli Mufassal Avâız Defterine Göre Filibe Kazâsında Nüfus ve Yerleşme Düzeni – *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2007), 2, 53 – 107.
- Hacısalıhoğlu 2003:** Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu. XIX. Yüzyılda Filibe şehri (1839 – 1876). İstanbul 2003. (Непубликувана дисертация).
- Kahraman, Dağlı 2006:** Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Eds.). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya – Kayseri – Antakya – Şam – Urfa Maraş – Sivas – Gazze – Sofya – Edirne*. 3. Cilt 2. Kitap. İstanbul: YKY, 2006
- Karta 2006:** Nurullah Karta XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe şehrinde iktisadi hayat ve meslek grupları – *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (2006), 2, 146 – 173.
- Redhouse 2006:** James Redhouse. *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Списък на съкращенията (Abbreviations)**
- ГРИМПд:** Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив.
- ДАПд:** Държавен архив – Пловдив.
- ИПр:** Исторически преглед, София.
- НБИВ:** Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив.
- ПОС:** Пловдивски общински сборник, Пловдив.
- РИМПд, Ф. 06:** Регионален исторически музей – Пловдив, Фонд 07 „Документи“.
- РИМПд, Ф. 15:** Регионален исторически музей – Пловдив, Фонд 15 „Обменен – документи“.
- ТБР 1952:** *Турско-български речник*. София: БАН, 1952.
- ТИБИ III:** Турски извори за българската история. Т. III. София: Българска академия на науките, 1972.
- ТИБИ VIII:** Турски извори за българската история. Т. VIII. София: Главно управление на архивите, 2001.
- BHR:** Bulgarian Historical Review, Sofia.
- Гл. ас. д-р Видин Сукарев,**
Регионален исторически музей – Пловдив,
Аграрен университет – Пловдив
vsukarev@gmail.com